



T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI

**TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ
NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: KARADENİZ'E KIYISI OLAN
ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Mehmet UÇAR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Serap ÇOBAN

Nevşehir
Temmuz 2015

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

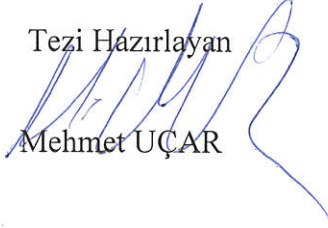
Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.


Tezi Hazırlayan
Mehmet UÇAR

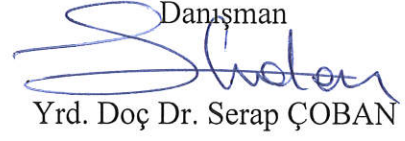
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: KARADENİZ'E KIYISI OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA” adlı yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan


Mehmet UÇAR

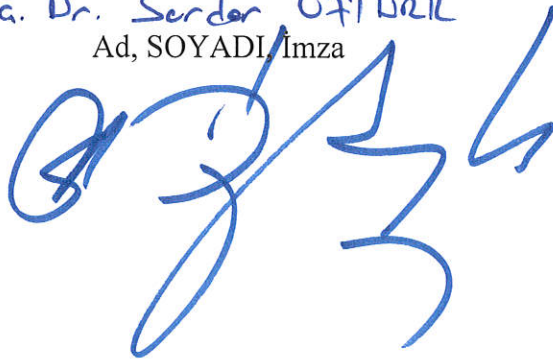
Danışman


Yrd. Doç Dr. Serap ÇOBAN

İktisat

..... Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK
Ad, SOYADI, İmza



KABUL VE ONAY SAYFASI


Yard. Doç. Dr. Serap ÇOBAN danışmanlığında Mehmet UÇAR tarafından hazırlanan "TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: KARADENİZ'E KIYISI OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İKTİSAT Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

08 / 07 / 2015

(Tez savunma sınav tarihi)

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Serap ÇOBAN



Üye : Doç. Dr. Alper ASLAN



Üye : Yrd. Doç. Dr. Cüneyt DUMRUL

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 14.07.2015 tarih ve 2015.20.427 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

...14... / ...07... / ...2015...

DOÇ. DR. ALPER ASLAN
Enstitü Müdürü



TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: KARADENİZ'E KIYISI OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR

UYGULAMA

Mehmet UÇAR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2015

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Serap ÇOBAN

ÖZET

Dünyadaki ekonomik gelişmelerde yaşanan olumsuzluklar ve ülkelerin ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyması, ülkeleri daha fazla gelir elde edebilmek için kaynak çeşitlendirmesi yapmaya zorlamaktadır. Turizm sektörünün dünya milli gelirindeki kayda değer payı göz önünde bulundurulduğunda, bu durum ülkelerin turizm kaleminden daha fazla pay almak için harekete geçmesine neden olmaktadır. Turizm sektörünün, ekonomik oluşumdaki büyük payı araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Çalışmamızda Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin 1995-2013 yılları arasındaki reel GSYH, reel turizm gelirleri, brüt sabit sermaye oluşumu ve işgücü verilerini kullanarak ekonometrik analizler yapılmıştır. Panel OLS analiz sonuçlarına göre turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerimize uyguladığımız Pedroni(1999) eşbütünleşme testi sonuçlarında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı tespit edilmesine karşın, Dumitrescu ve Hurlin(2012) panel nedensellik testi sonuçlarına göre turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, Turizm Gelişimi, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme, Nedensellik, Karadeniz.

**THE CASUALITY RELATIONSHIP BETWEEN TOURISM AND
ECONOMIC DEVELOPMENT: A PRACTICE ON THE COUNTRIES
HAVING A COAST OF BLACK SEA**

Mehmet UÇAR

**Nevsehir Hacı Bektas Veli University Social Sciences Institute Department of
Economics**

Master's Degree Thesis, June 2015

Economics, June 2015

Counsellor Assistant Professor Dr. Serap ÇOBAN

ABSTRACT

The negative economic conditions experienced in the world and the countries needs to economic resources forces the countries to make a diversification of the resources in order to make more profits. Given the considerable share of tourism sector in the world GDP, this situation causes countries to act in order to get more share from the tourism sector. The big share of tourism in the formation of economy draws the attention of researchers. In our study, econometric analysis were done by using real GDP, real tourism revenues, gross fixed capital formation and the data of work force of the countries having a coast of Black Sea between 1995 and 2013. According to the Panel OLS results, it was determined that there was a positive and meaning full relationship between tourism revenues and economic development. Although there was no long-term relationship in the Pedroni (1999) cointegration test results implemented to our variables, the existence of bi-directional relationship was determined between the tourism revenues and economic development according to Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality test results.

Keywords: Tourism Receipts, Torism Development, Economic Growth, Cointegration, Casualty, Black Sea.

TEŞEKKÜR

Bu günlere gelmemde emeklerini ve katkılarını hiç üzerimden esirgemeyen değerli aileme, saygı ve hürmetlerimi arz eder, değerli eőim ve yiğit oğlum Metehan'a sevgilerimi sunarım.

Ayrıca bilgi ve deneyimleri ile hazırladığım çalışmadaki katkılarından dolayı danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Serap ÇOBAN'a ve emeklerini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Alper ASLAN'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİK ÇERÇEVE

1.1.Ekonomik Büyüme Modellerine Genel Bakış	3
1.1.1.Harrod-Domar Keynesyen Büyüme Modeli	3
1.1.2.Neo Klasik (Solow) Büyüme Modeli.....	4
1.1.3.İçsel Büyüme Modeli	6
1.2.Turizme Dayalı Ekonomik Büyüme Hipotezi.....	7
1.3.Turizmin Ekonomik Büyüme Etkileme Kanalları	11
1.3.1.Toplam Katkılar	11
1.3.1.1.Doğrudan Katkılar.....	12
1.3.1.2.Bağlı Katkılar	12
1.3.1.3.Dolaylı Katkılar.....	13
1.3.2.Döviz Rezervlerini Artırma.....	15
1.3.3. İstihdama Katkısı.....	16
1.3.4. Diğer Sektörlere Talep Oluşturma.....	17
1.3.5. Çarpan Etkisi	19

İKİNCİ BÖLÜM
TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK ÇERÇEVE

2.1. Çift Yönlü ve Turizmden Ekonomik Büyümeye Doğru Nedensellik İlişkisi	20
2.2. Ekonomik Büyümeden Turizme Doğru Nedensellik İlişkisi	26
2.3. Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisizlik.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK
İLİŞKİSİNİN TESTİ

3.1. Dünyada ve Karadeniz’e Kıyısı Olan Ülkelerde Turizm Faaliyetleri.....	31
3.1.1. Dünyada Turizm Sektörü	31
3.1.2. Turizm ve Seyahat Kaleminin Türkiye Ekonomisine Etkileri	37
3.1.3. Turizm ve Seyahat Kaleminin Rusya Ekonomisine Etkileri	38
3.1.4. Turizm ve Seyahat Kaleminin Gürcistan Ekonomisine Katkıları.....	41
3.1.5. Turizm ve Seyahat Kaleminin Romanya Ekonomisine Katkıları	43
3.1.6. Turizm ve Seyahat Kaleminin Ukrayna Ekonomisine Katkıları	45
3.1.7. Analize Konu Olan Ülkelerdeki Barış ve Huzur Ortamı	48
3.2. Turizme Dayalı Ekonomik Büyüme Hipotezinin Testi: Karadeniz’e Kıyısı Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama	48
3.2.1. Veri Seti ve Değişkenler	48
3.2.2. Yöntem.....	49
3.2.2.1. Panel Birim Kök Testleri	50
3.2.2.2. Panel Eşbütünleşme Testi	51
3.2.2.3. Dumitrescu ve Hurlin(2012) Panel Nedensellik Testi	52
3.2.3. Ampirik Bulgular	53
SONUÇ	59
KAYNAKÇA.....	60
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR

GDP	Gross Domestic Product
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	International Labor Organisation
WWTC	The World Travel & Tourism Council
UNWTO	United Nation World Tourism Organisation

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Seyahat ve Turizmin Dünya Ekonomisine Katkıları	33
Tablo 2: Seyahat ve Turizmin Türkiye Ekonomisine Katkıları	37
Tablo 3: Seyahat ve Turizmin Rusya Ekonomisine Katkıları.....	39
Tablo 4: Seyahat ve Turizmin Gürcistan Ekonomisine Katkıları	42
Tablo 5: Seyahat ve Turizmin Romanya Ekonomisine Katkıları	44
Tablo 6: Seyahat ve Turizmin Ukranya Ekonomisine Katkıları	46
Tablo 7: Global Barış Endeksi (GPI).....	48
Tablo 8: Panel Birim Kök Testi Sonuçları (I_0).....	53
Tablo 9: Pedroni Panel Eş Bütünleşme Test Sonuçları.....	54
Tablo 10: Panel Regresyon OLS Analizi Sonuçları.....	54
Tablo 11: Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi Sonuçları.....	56

GİRİŞ

Turizm sektörünün, dünya ekonomisine 2013 yılında toplamda 7 trilyon dolarlık bir katkı sağladığı tahmin edilmekte bu oranglobal GSYH'nin %9,5'ini temsil etmektedir. Globalleşen dünyamızda eğitim ve kültür düzeyindeki gelişmelere paralel olarak ulaşım ve haberleşme ağı imkanlarının da ilerlemesi uluslararası turist sayısını 2013 yılında 1 milyar 87 milyon kişilik bir potansiyele çıkarmıştır. Globalleşen dünyamız, turizmin devam eden gelişimini sürdürebilmek, aşırı yoksulluğu yok etmek, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma ve ticari olanakları teşvik etmek için birçok fırsatı bünyesinde barındırmaktadır.

Büyük bir ekonomik potansiyele sahip turizm sektörü, GSYH'ye yaptığı katkının yanı sıra, istihdama, yatırımlara, sermaye girişlerine ve ihracat kalemini de desteklediği için birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir.

Dünya turizm ekonomisinin dünya milli gelirinin kayda değer bir kısmınının içinde olduğu göz önünde tutulduğu zaman Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin bu turizm potansiyelindeki payını yeterli düzeyde olup olmadığını anlamak gerekmektedir.

Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin tarihsel, jeopolitik, coğrafi ve kültürel açıdan oldukça zengin potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Ancak dünya turizm ekonomisinin gösterdiği performans göz önünde bulundurulduğunda dünyanın merkezindeki çalışmaya konu olan ülkelerin turizm potansiyelini gözlemlemek politika üretebilmek açısından önemli olacaktır.

Turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran çalışmalar üç hipotez çerçevesinde değerlendirmeler yapmaktadır. Bunlar, turizmden ekonomik büyümeye doğru, ekonomik büyümeden turizme doğru ve her iki hipotezin aynı anda geçerli olduğu yani iki yönlü nedensellik hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Karadeniz'e kıyısı olan beş ülke için turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmektir. Bu doğrultuda Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Rusya, Gürcistan, Ukrayna ve Romanya'nın 1995-2013 yıllarına ait reel GSYH, reel turizm gelirleri, brüt sabit sermaye oluşumu ve işgücü değişkenleri analize dahil edilmektedir. Öncelikle panel birim kök testi yapılmakta ve daha sonra dönemli bir ilişkinin varlığı ise Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile araştırılmaktadır.

Bu tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini literatürde yer alan hipotezler teorik olarak tartışılmaktadır. Ayrıca turizmin ekonomik büyümeyi nasıl ve hangi kanallardan etkilediği ortaya konulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, literatürde yer alan ampirik çalışmalar ele alınmaktadır. Bu bağlamda turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin türüne göre çalışmalar gruplandırılmakta ve bu ayrıma göre değerlendirilmektedir.

Çalışmanın son bölümünde ise öncelikle analize konu olan ülkelerde turizm sektörü ile ilgili gelişmelere yer verilmektedir. Ele alınan her bir ülke için turizm sektörünün ülke ekonomisine katkısı genel olarak değerlendirilmektedir.

Daha sonra ise turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Türkiye, Rusya, Gürcistan, Ukrayna ve Romanya'nın 1995- 2013 yılları arasındaki verileri için analiz edilmekte ve elde edilen bulular değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde, ekonomik büyüme modelleri, turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezi ve turizmin ekonomik büyümeyi etkileme kanalları üzerinde durulacaktır.

1.1. Ekonomik Büyüme Modellerine Genel Bakış

Turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini daha iyi kavrayabilmek açısından büyüme teorilerini incelemek çalışmaya ışık tutacak başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

1.1.1. Harrod-Domar Keynesyen Büyüme Modeli

Keynes'in görüşleri 1929 bunalımı ile birlikte Klasik iktisattan ayrılmış ve kısa dönemli dalgalanmalar üzerine yoğunlaşarak ana sorunun efektif talep yetersizliği olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Keynes, toplam talepteki değişmelerin gelir seviyesi ve istihdam üzerindeki etkilerini daha fazla incelemiştir.

Keynes, kısa dönemli statik teorisinde ekonomilerin durgunluk sürecinin üstesinden gelebilmesi için toplam talebi artırması gerektiğini, toplam talepteki artışın stokları eriteceğini, bu sayede yatırımları teşvik edeceğini, artan yatırımların ise büyümeyi hızlandıracağını ve böylece eksik istihdamdan tam istihdama geçiş sürecinin yaşanabileceğini ifade etmektedir. Bu sürecin işleyişi, otonom yatırımlarda meydana

gelecek bir artışın, gelir miktarını bir katsayı (çarpan katsayısı) ile çarpılıyormuş gibi artıracığı mantığına dayanmaktadır. Yatırım artışı ΔI , gelir artışı ΔY , çarpan katsayısı k ile gösterilirse, $\Delta Y = \Delta I \times k$ olarak bilinen basit çarpan modeli ortaya çıkmaktadır. Bu model ile Keynes yatırım artışının geliri ne ölçüde artıracığı sorusuna cevap aramaktadır. Bununla birlikte, Keynes'in göz ardı ettiği bir nokta ise yatırımların kapasite artırıcı etkisidir (Berber, 2011: 106).

Keynes'in kısa dönemli statik teorisini ekonomilerin uzun dönemli dinamiklerini modellemek için kullanan Keynesyen iktisatçılar, Harrod(1939) ile Domar(1946) birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri modellerinde, yatırımların toplam talep (gelir) üzerindeki önemli etkisine vurgu yapmaktadırlar. Keynes'in ifade ettiği yatırımların olgunlaşma süresinde yapılan harcamalar, ekonomideki çarpan mekanizmasının devreye girmesiyle gelir artışına neden olmaktadır. Bu iktisadi olayyatırımların talep yanlı etkisini ifade etmektedir (Berber, 2011: 110).

Harrod (1939) ile Domar (1946) yatırımların ekonominin üretken kapasitesini artıracığı arz yanlı etkisine de dikkat çekmişlerdir. Harrod-Domar büyüme modeli tam istihdamda dengeli büyümenin yaşanabilmesi için çıktı artış oranının, emek artış oranına eşit olması gerektiğini belirtmişlerdir (Ertuğrul ve Uçak, 2013: 664). Her iki modelde de sermaye, üretim artışını sağlayan tek faktör olarak kabul edilmiştir. Teknolojik gelişmeler ve emeğin üretime katkısı yok sayılmıştır (Berber, 2011: 136).

1.1.2. Neo Klasik (Solow) Büyüme Modeli

Solow modelinin neo-klasik büyüme modeli olarak adlandırılmasının temel gerekçesi, neo-klasik özellikler taşıması ve bu özellikleri varsayım olarak kabul etmesidir. Harrod-Domar modelinde piyasa ekonomilerindeki istikrarsızlıklar ön plana çıkarılmakta olup, ekonomilerin bıçak sırtında dengede olduğu vurgulanmaktadır. Buna karşı Solow modelinde ise piyasa ekonomilerinin istikrarlılığı benimsenmekte olup, uzun dönemde ekonomilerin mutlak surette kararlı ya da dengeli büyüme sürecine girecekleri öngörülmektedir. Kararlı ya da dengeli büyüme süreci, sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik değişimin karşılıklı etkileşimi baz alınarak ortaya konmaktadır. Karşılıklı etkileşimde ise nüfusun ve

dolayısıyla iş gücünün artış oranı büyüme oranını etkiler. Ancak nüfusun ya da işgücünün artış oranı büyüme oranından etkilenmez. Diğer taraftan teknolojik gelişme büyüme oranını etkilerken, teknolojik gelişme büyüme oranından etkilenmez. Büyüme ile nüfus artışı ve teknolojik gelişme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bu yüzden, nüfus artışı ve teknolojik gelişme modelin dışsal değişkeni konumundadır (Berber, 2011:141,165).

Neo-Klasik büyüme modelinde, azalan verimler kanunu işlediğinden dolayı, model durağan hale geldiğinde ekonomik büyümeyi belirlemede teknolojik gelişmelerdeki değişim ve nüfus artış hızı temel unsurdur. Bu modelde tasarruf oranı ile durağan olan sermaye-işgücü ve kişi başı gelir değerleri doğru orantılıdır. Başka bir deyişle: daha çok tasarruf eden bir ülke daha az tasarruf eden ülkeye göre durağan halde sermaye yoğun ve daha zengin bir ülke olacaktır. Ancak durağan durumda bulunma halinde tasarruflar büyüme hızına etki etmeyecektir. Büyüme hızının uzun vadede dışsal teknolojik gelişmeler tarafından belirlenmesi, uzun vadede ülkelerin kişi başına sermaye ve gelir düzeylerinin birbirlerine yakınsanacağı anlamına gelmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının ortadan kalkacağı şeklindeki bu görüş“yakınsama hipotezi” olarak ifade edilmektedir. Yakınsama hipotezine göre, sermayenin işgücünden daha hızlı büyüdüğü bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabit kabul edildiğinden, faizlerin düşeceği ve yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüyeceği ve zengin ülkelerin ekonomik düzeyini er geç yakalayacağını öngörmektedir. Eş anlı bir yatırım, başlangıçta faktör donatımlarını farkları nedeniyle, yoksul ülkelerin hasılasını zengin ülkelerindekinden daha hızlı artırmaktadır. Sonuç olarak ülkeler arasındaki büyüme oranları farklılaşarak yoksul ülkeler zengin ülkelerin kişi başına reel hasıla düzeyini yakalamaktadırlar (Kar ve Taban, 2003: 148).

Ancak Neo-klasiklerin yakınsama hipotezinin öngörülerinin günümüzde gerçekleşmediği görülmektedir. Aksine gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farklılığı uçurumu daha belirginleşmiştir. Teknolojik gelişmenin dışsal ve sabit olduğu varsayımı gerçekliğini kaybetmiştir. Barro'ya (1991) göre sadece koşullu bir yakınsama söz konusu olup kişi başına gelir düzeylerinin uluslararası düzeydeki yakınsamasının koşulu benzer kurumsal koşullara sahip olan

ülke grupları için gerçekleşebilir. Bu süreçte zengin ülkelerden yoksul ülkelere yapılan sermaye transferinin yakınlaştırıcı etkisi, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmelerle tamamen bertaraf edilecektir. Bu durumda teknolojinin dışsallıktan çıkartılıp, iktisatçılarca incelenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu tartışmalar göstermektedir ki teknolojik gelişmenin dışsal olarak kabul edildiği ve ekonomik büyümenin dışsal olarak teknolojik gelişmelerdeki değişme tarafından belirlendiği neo-Klasik büyüme modelinde, kamu harcamaları ekonomik büyümeyi etkilememektedir. Ayrıca bu yaklaşımda hükümet politikalarının da ekonomik büyümeyi etkilemesi durumunda göz ardı etmektedir (Kar ve Taban, 2003: 148).

Barro (1995), beşeri sermaye modele dahil edilse bile, teknolojiye sürekli ilerleme ve iyileşmenin modele dahil edilmediği durumda, durağan durum denge halinde kişi başına büyümenin eninde sonunda durabileceğini tartışmaktadır. Bu öngörü sermayenin getirisine ilişkin kabul edilen azalan verimler kanununun işlemlerinden ortaya çıkmaktadır (Kar ve Taban, 2003: 148).

1.1.3. İçsel Büyüme Modeli

Solow modeli ekonomik büyümenin nedeninin teknolojik gelişme olduğunu ileri sürmekle, teknolojik ilerlemenin büyüme üzerindeki etkisinin maksimum düzeye çıkacağı sonucunu savunmaktadır. Ancak Solow büyüme modelinde teknolojik ilerleme dışsal (nasıl ortaya çıktığı açıklanamayan) bir değişken olarak modellendiğinden Solow büyüme modeli ekonomik büyümenin nasıl meydana geldiğini tam olarak açıklayamamaktadır (Ünsal, 2003:594).

İçsel (endojen) büyüme modelleri, Solow modelinin ekonomik büyümenin gerçekleşmesini açıklamamasından dolayı 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Romer (1986) ve Lucas (1988) öncülük etmesiyle iktisat literatürüne kazandırılan teorik ve ampirik çalışmaları kapsar.

Solow büyüme modelindeki sermayenin fiziksel sermayeden (bina, makine-techizat) ibaret olduğu görüşü, içsel büyüme modellerinin, sermayenin hem fiziksel

sermayeyi hem de emek girdisinin sahip olduğu bilgi, tecrube ve becerileri kısaca beşeri sermayeyi içine aldığı olarak kabul edilir (Ünsal,2003: 594).

İçsel büyüme modelleri büyümeyi dışsallıktan kurtarıırken aynı zamanda, üretimin artırılması da önemli rol oynayan faktörleri tanımlamış, içselleştirmiş ve birikim süreçlerini irdelemiştir. Beşeri sermaye modeli (Lucas), bilgi üretimi ve taşmalar (Romer), kamu politikası modeli (Barro) ve Ar-Ge modelleri şeklinde sınıflandırılarak gerçek dünyaya ilişkin bir takım öngörüler ileri sürülmüştür (Berber, 2011: 141,165).

1.2. Turizme Dayalı Ekonomik Büyüme Hipotezi

Turizm sektörüyle hizmet ihracatı yaparak daha fazla döviz girdisi ve dolayısıyla da ulusal gelirden artış sağlanabileceği hipotezi araştırmacıların ilgi alanını oluşturmaktadır. Vanegas ve Croes (2003), turizmin ekonomik büyümeye neden olacağına ilişkin teorik dayanağın, ihracat ve ekonomik büyüme literatüründen kaynaklandığını ifade etmiştir. Nitekim ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında yer alan turizm kalemini, uluslararası ticarete konu olan geleneksel hizmet faaliyetlerinin başında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla da, yabancı turistlerin bir başka ülkede yapmış oldukları turizme yönelik harcamalar, o ülkeye sağladığı döviz geliri açısından mal ihracatındaki etkiye benzer şekilde ihracat etkisi yapmaktadır. Bir başka deyişle, turizm görünmez bir ihracat kalemidir (Kara vd.,2012: 80-83).

Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek için öncelikle bir hipoteze sahip olmak gerekmektedir. Literatürdeki çalışmalarda turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi üç ana hipotez çerçevesinde incelenmiştir. Bu hipotezler; turizmden ekonomik büyümeye doğru, ekonomik büyümeden turizme doğru ve her iki hipotezin aynı anda geçerli olduğu yani iki yönlü nedensellik hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Teorik ve kuramsal çerçevelerden yola çıkarak nedensellik ilişkisinin turizmden büyümeye doğru olduğunu test eden ilk hipotezde hizmetler ekonomisinin içindeki turizm sektörünün pazarlanabilme olasılığının artabileceği iddia edilmektedir. Böylece hizmet sektörleri daha az sermayeyle veya daha fazla emek talebi ile sürdürülebildiğinden yetersiz sermaye oluşumuna sahip az

gelişmiş ülkelerde büyümeyi sağlamak için önemli bir fırsat olarak karşımıza çıkacaktır. Bhagwati ve Srinivasan'a (1979) göre gelişmekte olan ülkelerin turizm sektörünü hizmet ihracatı aracı şeklinde değerlendirmek suretiyle daha fazla döviz girdisine, daha fazla istihdam ve milli gelirden daha fazla artışı elde edebileceklerdir. Milli gelir ve istihdam düzeyindeki artışla birlikte vergi tabanı genişleyecek ve dolayısıyla devletin vergi gelirlerinde artış sağlanabilecektir. Devletin vergi gelirlerinin artmasıyla birlikte, birçok altyapı yatırımları, üstyapı yatırımları ve diğer kamu yatırımları artarak ekonomik kalkınmada ilerleme sağlanabilecektir. Buna ilaveten, turizmin gelişmesi ekonomik faaliyetler içinde bilgi ve teknolojinin dağılımını ve diğer bir takım dışsallıkların ortaya çıkmasına sebep olarak ülkelerin turizm yönlü büyümesini sağlayabileceğini belirtmektedir. Daha da önemlisi, turistlerin başlangıçta otel ve lokanta gibi yerlere yaptığı direkt harcamalar, çoğaltan etkisiyle yani ekonomide dönüşüme uğrayarak başlangıç harcamasından daha büyük bir şekilde yeni harcama ve gelir artışına sebep olacaktır. Eğer ekonomi dinamik bir yapıya sahip ve tüketim eğiliminin yüksek olduğu bir ülke ekonomisi konumunda ise, yani turizm harcamalarının yüksek bir devir hızı ve oranı varsa, dolaylı harcamalar ve çoğaltan etkisi de o ölçüde fazla olur (Özdemir ve Öksüzler, 2002: 113-114).

Turizmdeki gelişmelerin ekonomik büyümeye neden olacağına ilişkin teorik çerçevenin, ihracat ve ekonomik büyüme literatürü tarafından da desteklendiğini ifade etmek mümkündür. Şöyle ki, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında yer alan turizm, uluslararası ticarete geleneksel hizmet faaliyetleri kapsamı altında yer almaktadır. Dolayısıyla, yabancı turistlerin bir başka ülkede yapmış oldukları turizm amaçlı harcamalar, o ülkeye sağladığı döviz geliri açısından aynen mal ihracatında olduğu gibi bir ihracat etkisi yapmaktadır. Başka bir ifadeyle turizmden elde edilen her türlü gelir kalemi, turistlere satılan her türlü ürün ve hizmet ek ihracat olarak değerlendirilmektedir. Ülkeye gelen turist sayısı arttıkça, gidilen ülkedeki ürün ve hizmet üretimine olan talep de artmaktadır. Eğer gidilen ülke, yükselen talep düzeyine paralel olarak artan üretimi karşılayacak kaynaklara sahip ise, turistlerin tüm harcamaları o ülkede kalacaktır. Ancak, üretimi yerel kaynaklarla arttırma olanağı yok ise, o zaman yetersiz olan üretim faktörlerini ithal etmek gerekecektir. Ülkenin turistik döviz kazançları, döviz kayıplarından daha

fazla ise turizm ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, İhracata dayalı büyüme hipotezinde de olduğu gibi, turizme dayalı büyüme hipotezinde de turizmin uzun dönemde ekonomik büyümeye neden olabileceği kabul edilmektedir. Özetle, bir ülkede turizmin gelişmesiyle birlikte; döviz sıkıntısı hafifler, ülke içi firmaların dışarıdaki rakipleri ile rekabet gücü ve sonuçta verimlilik artar, ölçek ekonomilerinden yararlanır, dış ticaret dengesi pozitif yönde etkilenir ve istihdam yaratılır. Bu gelişmeler ise bir bütün olarak ulusal gelirden artışa yol açarak, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana getirir (Bahar, 2006; Polat ve Günay, 2012: 205).

Turizm sektörüyle hizmet ihracatı yaparak daha fazla döviz girdisi ve dolayısıyla da ulusal gelirden artış sağlanabilir (Fayed ve Fletcher, 2002: 210). Turizmin ekonomik büyümeye neden olacağına ilişkin teorik dayanağın, ihracat ve ekonomik büyüme literatüründen kaynaklandığını söylemek mümkündür (Vanegas ve Croes, 2003: 315-330). Nitekim ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında yer alan turizmin, uluslararası ticarete konu olan geleneksel hizmet faaliyetlerinin başında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, yabancı turistlerin bir başka ülkede yapmış oldukları turizm amaçlı harcamalar, o ülkeye sağladığı döviz geliri açısından aynı mal ihracatında olduğu gibi bir ihracat etkisi yapmaktadır. Bir başka deyişle, turizm görünmez bir ihracat kalemidir (Theobald, 2001; Kara v.d., 2012: 80-83).

Makro iktisattaki milli gelir eşitliğine göre, net ihracat, milli geliri etkileyen temel otonom büyüklüklerden biri olarak görülmektedir. İhracattaki otonom bir artış çarpan katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak milli geliri pozitif yönde etkilmektedir. Ülkenin turizm kaynaklı döviz kazançları, döviz kayıplarından daha fazla ise turizm ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, ihracat odaklı büyüme hipotezinde olduğu gibi, turizm odaklı büyüme hipotezinde de turizmin uzun dönemde ekonomik büyümeye neden olabileceği kabul edilmektedir (Kara v.d., 2012: 80-83).

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

Turizm hizmetlerinin gelişmesi, sektörel, ulusal ve uluslararası anlamda rekabeti de artırabilmektedir. Böylece hizmet sektöründe uluslararasılaşmayla birlikte rekabet artabilir ve artan rekabet bütün ekonomideki kaynak verimliliğinde artışı güdülemektedir (Kara vd.,2012: 80-83).

Helpman ve Krugman'a göre (1985) turizm gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye genellikle analitik literatürdeki iki farklı bileşen tarafından değinilir. Bunlardan ilki, Keynesyençarpan teorisinden ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde, uluslararası turizm, gelir veistihdam üzerinde çarpan yoluyla pozitif etkisi olan toplam talebin dışsal bileşeni olarak düşünülebilir. Ancak, bu yaklaşım sadece istatistiki bir bilgidir. Literatürde çok yaygın bir şekilde değinilen farklı bir yaklaşım ise, içsel büyüme teorisinin ve turizm sektörüne uygulanan yeni ticaret teorisinin potansiyellerini araştırır (Helpman ve Krugman, 1985).

Böylece, ihracata dayalı büyüme hipotezinde olduğu gibi, turizme dayalı büyüme ile ilgili bir hipotez de, turizmin uzun vadeli ekonomik büyümenin ana belirleyicisi olacağını öne süren çeşitli teorik iddaaların varlığının olduğu varsayımı ile ortaya çıkmıştır (Helpman and Krugman, 1985).

McKinnon (1964) geleneksel anlamda, turizmin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu halde, mal ve hizmet ithal etmek ilaveten de üretmek için kullanılabilen döviz geliri sağladığının tartışılacağını belirtmiştir. Turizm, ekonomik büyüme için finansman rolünü oynayabilir. Turist ziyaretlerinin yapılmadığı alanlar da bu finansmandan ülke gelirinin dağılımı yoluyla faydalacaktır. Ancak, bu yaklaşım esasen Post-Keynesyen(Harrod-Domar) büyüme teorisinden beslenmektedir. Bu teorisinin temel varsayımları (sabit fiyat, sabit ortalama ve sermayenin marjinal verimliliği, faktör tamamlayıcılığı) uzun vadeli dinamikleri çalışmakla ilişkili değildir. Dinamik büyüme modelinde, Hazari ve Sgro (1995), turizm talebindeki artışın küçük açık ekonominin uzun vadeli büyümesi üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu göstermişlerdir (Helpman ve Krugman, 1985).

Aynı çerçevede, ulslararası turizm, ihracata dayalı büyüme hipotezi tarafından gösterildiği gibi, gelir artışına en azından iki şekilde katkıda bulunur. Bunlardan ilki,

şirketler ve uluslararası turistik yerler arasındaki rekabeti teşvik ederek, ikinci olarak ise yerel işletmelerdeki ekonomik ölçeğin keşfedilmesini kolaylaştırarak verimliliği artırır (Helpman ve Krugman, 1985).

1.3. Turizmin Ekonomik Büyüme Etkileme Kanalları

Yerli veya yabancı tüketicilerin bir ülke veya bölgeyi ziyareti sırasında ihtiyaçları tatmin etmek(dinlenmek, eğlenmek, gezmek, görmek, bilgi ve görgüsünü arttırmak) maksadıyla yurt içi veya yurt dışında yapılan gezilere turizm denilirken Seyahat ya da yolculuk ise kişi ya da nesnelere (uçak, bot, tren, vb.) uzak yerler arasında gerçekleştirdiği devinimdir.

Turizm sektöründeki gelişmeler ekonominin çeşitli alanlarına katkıda bulunmaktadır. Aşağıda ise, turizm sektörünün ekonomik büyüme etkileme mekanizmalarına yer verilmektedir.

1.3.1. Toplam Katkılar

Turizm ve seyahat hizmetlerinin ekonomik büyümeye toplam katkısı, doğrudan, dolaylı ve bağlı etkileri içermektedir. Dolaylı katkı seyahat ve turizme harcama yatırımını, toplu devlet harcamasını, turistler ile doğrudan ilgilenen sektörler tarafından yapılan iç tüketim mal ve hizmet alımları ile desteklenen istihdamı kapsamaktadır. Turizm ve seyahat harcama yatırımını yeni uçak satın alımı ve yeni otel inşaatları gibi yatırım etkinliklerini kapsayan hem bugünkü hem de gelecekteki etkinliklerin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Toplam kamu harcamaları ise turizm pazarlama ve tanıtımı, havacılık, yönetim, güvenlik hizmetleri, resort alanı güvenlik hizmetleri, resort alanı temizlik hizmetleri gibi büyük ölçüde toplum yararına yapıldığı için farklı şekillerden turizm ve seyahat faaliyetlerine katkıda bulunur. Yurt içi mal ve hizmet alımları, oteller tarafından yapılan yiyecek ve temizlik hizmet alımları, havayolları tarafından yapılan yakıt ve yiyecek alımları ve seyahat acentaları tarafından yapılan bilgi teknolojileri hizmet alımlarını kapsamaktadır (World Travel and Tourism Council, 2014).

1.3.1.1. Doğrudan Katkılar

Turizm ve seyahat faaliyetlerinin GSYİH'ye doğrudan katkısı seyahat ve turizme yapılan iç harcamayı belirtir. İç harcama, belli bir ülke içinde turizm ve seyahat faaliyetlerine hem iş hem de eğlence için vatandaşlar ve yabancılar tarafından yapılan harcamaları kapsamaktadır. Kamu yatırımları açısından ise, kültürel olarak müzeler ve milli parklar gibi doğrudan ziyaretçilerle ilgili turizm ve seyahat hizmetlerine devlet tarafından yapılan harcamaları yansıtır. Turizm ve seyahat faaliyetlerinin GSYİH'ye doğrudan katkısı, ulusal muhasebe(maliye) hesaplarında da ifade edildiği gibi, tursitler ile doğrudan ilgilenen oteller, hava yolları, hava limanları, seyahat acentaları ve eğlence ve dinlence hizmetleri gibi karakteristik turizm sektörlerinin çıktıklarıyla tutarlı olan kalemleri temsil etmektedir. Turizm ve seyahat faaliyetlerinin GSYİH'ye doğrudan katkısı farklı turizm sektörleri tarafından yapılan alışverişlerin netleştirilmesi ile hesaplanmaktadır. Bu hesaplama 2008 yılındaki Turizm Uydu Hesabında önerilen Metodolojik Çerçeve'de (TSA: RMF 2008) belirlendiği gibi turizm GSYİH'nin tanımı ile tutarlıdır. Doğrudan etkiler, UNWTO ve OECD tarafından yapılmış tipik turizm ürünleri listesine dayalı olarak turizm sektörü içindeki giderlerle ilgilidir (World Travel and Tourism Council, 2014).

Turizm ve seyahat, dünyanın çoğu ülkesinde önemli bir ekonomik etkinliktir. Bu endüstrinin doğrudan ekonomik etkisinin yanısıra önemli dolaylı ve kaynaklı etkileri de vardır. BM İstatistik Bölümü onaylı Turizm Uydu Muhasebesi metodolojisi (TSA: RMF 2008) seyahat ve turizmin sadece doğrudan katkısını ölçmektedir. Ancak WWTC, turizm ve seyahat faaliyetlerinin toplam katkısının çok daha büyük olduğunu tahmin etmiştir (World Travel and Tourism Council, 2014).

1.3.1.2 Bağlı Katkılar

Turizm ve seyahat endüstrisi tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak istihdam edilen kişilerin harcamalarıyla desteklenen GSYİH'i ve istihdamı hesaplar.

Bağlı katkılar, turistlerle doğrudan temas içindeki şirketler tarafından ödenen ücretlerden işçiler tarafından yapılan harcamalardır. Bağlı katkılar, ayrıca turizm

sektöründeki ilk harcamadan doğrudan ya da dolaylı bir şekilde faydalanmış olan şirket tüketimini de içermektedir.

Bu gibi bağlı etkilerin bir örneği otel sektöründe istihdam edilmiş kişiler tarafından gıda, giyinme ve elektronik ürünler gibi tüketici mallarının satın alınması olabilir. Uluslararası İş örgütü (ILO) 2010 yılında turizmin dünya çapında 253 milyon kişilik istihdam yarattığını tahmin ediyor. Bu durum, T20 ülkeleri için de aynıdır. Turizmin istihdama dolaylı katkısı turizm arz zincirindeki istihdam için önemli olduğunu doğrulamaktadır (Vellas, 2011: 4-10).

1.3.1.3. Dolaylı Katkılar

Hizmet sektöründeki uluslararası ticaretin %30'unu temsil eden turizm kalemi hizmet ekonomisinin önemli bir bileşenidir. Gelirle ilişkili olarak turizm T20 ülkelerinde küresel turist etkinliğinin yaklaşık %70'ini üretmektedir. Turizmin ekonomik büyümeye olan etkisinin önemli bir bileşeni dolaylı katkılardan oluşmaktadır. Dolaylı katkılar, T20 ülkelerinde turizmin GSYİH'ye yaptığı toplam katkının %45'ini temsil etmektedir. Bu dolaylı ekonomik etkiler hem turizm tarafından satın alınan mal ve hizmetlere hem de turizm tarafından üretilen kamu harcamaları ve yatırıma denk gelmektedir. Bu katkılar, ekonomik büyümenin önemli bir sürükleyicisidir. Turizm özellikle de otel ve yemek sağlayıcıları bölümleri sadece tarım ve yiyecek ürünleri için değil aynı zamanda da tüketici ve sermaye malları için üretim zincirinde merkezde olması gereken birkaç sektörden biridir. T20 ülkelerinin analizi özellikle turizm için güçlü iç talebin olduğu ülkelerde turizm katkısının önemli olduğunu göstermektedir. Bunun aynısı, iç ve uluslar arası talebin iki temel sütununu birleştirerek yüksek katma değer turizm geliştirmiş olan ülkeler için de doğrudur (Vellas, 2011: 4-10). Çünkü uluslararası ekonomik analizlerin anlamı içinde temel altyapıyı teşvik edeceği küresel pazarda yer almayı garantilemek için güçlü bir temsilci(iç) talep vardır. Turizm sektörünün genişleyebileceği gerekli alt yapıyı gerçekleştirebilmek yeterli know-how yeteneğine de bağlıdır. Böylece küresel piyasalarda ölçek etkisi gerçekleştirilebilir. Çünkü teklifte çeşitli ve rekabetçi turizm ürünleri ve hizmetleri var ve karşılaştırmalı avantaj yönünden para için değer açısından Bir ülkenin turizm sektörü, uluslararası piyasalarda rekabetçi olabilir.

Yani, turizmin dolaylı etkilerinin gelişimine dayalı olarak rekabetçi turizm üretim zinciri geliştirmiş olan birçok T20 ülkesi için durum böyledir. Bu dolaylı etkilerin göreceli katkısı bir bütün olarak ekonomiyle ilişkili her bir ülkenin turizm uzmanlaşmasını göstermektedir (Vellas,2011: 4-10).

Turizmin dolaylı katkıları, doğrudan ve bağlı katkılarından farklıdır. Dolaylı katkılar, turizm sektöründeki mal ve hizmetlerin üretilmesi için hali hazırda tüketimle ilgilidir. Bunlar turizm arz zincirini oluşturarak tedarikçilerden turizm şirketlerinin satın aldıkları mal ve hizmetlerdir.

Dolaylı katkılar, özellikle yerel ürünlerin üretimi için önemli olabilir. Bu sözde ön şirketler ziyaretçilerin ne tüketeceğine belirleyen birincil satın alma kararlarını verirler. Örneğin, eğer bir ön konaklama sağlayıcısı her yerde varsa yerel ürünleri satın alma kararı veriyorsa turist, ülkedeki mal ve hizmet üretiminin ve satın alımın başlatıcısı olacaktır. Bu sebeple, bir ülke ya da bölgedeki turizm gelirinin ekonomik etkisini en üst düzeye çıkarmak için yerel olarak üretilmiş mal ve hizmetlerini sağlamada turizm sektörünü teşvik edebilmek önemlidir (Vellas, 2011: 4-10).

Turizmin dolaylı katkıları, turizm arz zincirinin yerel olarak üretilen mal ve hizmet üretimine doğru yönlendirilmiş olduğu yerlerde daha büyüktür. Ayrıca turizmin gençler için istihdam yaratmayı teşvik eden nitel etkileri de vardır. Ancak, birçok ülkede özellikle de Avrupa'da, bu etkilerin büyük bir kısmı sezonluk faaliyettir ve bu faaliyetler, genç nüfus için çok yetenekli olabilsinler diye sadece vasıf düzeylerini artırarak uzun vadede elde edilebilir. Turizm endüstrisinde yaratılan istihdamın çoğunluğu, tüm turizm istihdamının yaklaşık yarısına denk gelen 25 yaş altı genç nüfus içindedir(Goldin,2010). Bununla birlikte turizm sektörünün sebep olduğu kadın istihdamında da kayda değer biçimde artış gözlemlenmiştir. Turizm sektöründeki istihdamın bu özelliği uzun vadeli istihdamı elde edebilmek için gençlere yönelik sürekli mesleki eğitimin önemini vurgulamaktadır (Vellas, 2011: 4-10).

2011 yılında tahmini turizm istatistiklerine katsayı uygulaymasına dayalı olarak Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC), tarafından yapılmış olan öngörü ve bilgilere göre, turizmin dolaylı etkileri toplam GSYH'nin %6 sının üzerine ulaşan

bazı ülkelerde özellikle yüksektir. Bu şu anlama gelir ki turizmin dolaylı etkilerini geliştirmek için destek politikaları uygulanmak şartıyla turizmde yüksek derecede uzmanlaşma toplam ulusal çıktıda çok önemli bir pay elde etmesine denk gelmektedir. Bu durum, uluslararası turistlerin kendi ülkelerine tarımsal gıda ihracatını da harekete geçiren tarımsal gıda sektörü ve turizm talebi arasındaki bağı güçlü olduğu yerlerde böyledir (Vellas, 2011: 4-10).

Turizmin özellikle GSYH'ye dolaylı yüksek katkısı tüm ülkelerdeki büyümeye turizmin önemli bir katkı yapabilecek potansiyeli olduğunu göstermektedir. Yine de, özellikle dolaylı olduğu yerlerde bu katkının büyüklüğü ve etkinliği her bir ülkede uygulanan turizm teşvik politikalarına bağlıdır. Kayda değer yatırımlar, turizmi geliştirmek için gereklidir. Bu durum yol ve ulaşım ağları, içme suyu dağıtımı, atık arıtma, elektrik ağına erişim ve yeni iletişim sistemlerine erişim gibi kamu ve özel altyapı yatırımları bakımından turizmin ağır sanayi ile kıyaslanmasına yol açar (Vellas,2011: 4-10).

Buna ilaveten, 1998'den beri Birleşmiş Milletler Ticaret ve Gelişim Konferansı raporlarında ifade edildiği gibi, turizmdeki yatırımlarına sıklıkla uzun vadeli olarak bakmak gerekir. Bu durum, özellikle de 10 yıl ve üzerinde performans gösteren turizm işletmelere yapılan yatırımın geri dönmesinde kendini göstermektedir (Vellas,2011: 4-10).

Bu şartlarda, turizm, gerekli altyapıyı inşa etmek ve istenen verimli yatırımı yapmak için önemli fon gerektiren sermaye harcama projelerini yansıtmak için turizm talebindeki büyüme olasılıklarının yeterince iyi olması şartıyla turizm çok önemli bir rol oynayabilir.

1.3.2. Döviz Rezervlerini Artırma

Döviz gelirlerinde artış, turizm gelirlerinden elde edilen döviz kazanımlarından turistler tarafından tüketilen mal ve hizmetlerin ithalatı çıkartılarak hesaplanır. Turizmin neden olduğu döviz hareketlerinin ülke ekonomisi açısından önemi,

ödemeler dengesi içindeki yeriyle ölçülmektedir. Dövizhareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist kabul eden ülkende döviz arzını arttırıcı bir rol oynadığından, ülkelerin ödemeler dengesini etkilemektedir. Bu özelliği ile turizm gelirleri, döviz sıkıntısı çeken ve ödemeler dengesi açık veren ülkeler için oldukça önemli bir döviz kaynağıdır (Kar vd., 2004: 89). Turistik döviz kazançları, turistik döviz kayıplarından fazla olduğu sürece ödemeler dengesine olumlu katkısından söz etmek mümkündür. Bugün dünyada hem ödemeler dengesi fazla veren hem de ödemeler dengesi açık veren ülkelerin, turizmi ulusal seviyede teşvik etmelerinin temel nedeni, turizmin ödemeler dengesine katkıda bulunmasıdır (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008: 353-355).

Ödemeler dengesi fazla veren ülkeler, bu fazlalığın enflasyon nedeniyle olmaması ve eritilmesi için vatandaşlarının uluslararası turizm faaliyetlerini teşvik etmektedirler (Özen, 2006). Ödemeler dengesi açık veren ülkeler ise, bu açığı kapatmaya çalışmaktadırlar. Bu açıdan turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ödemeler bilançosunu dengeleyici rol oynamaktadır (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008: 353-355).

Yabancı turistlerin bir başka ülkede yapmış oldukları turizm amaçlı harcamalar, o ülkeye sağladığı döviz geliri açısından aynen mal ihracatında olduğu gibi bir ihracat etkisi yapmaktadır. Başka bir deyişle, turizm görünmez bir ihracat kalemidir (Polat ve Günay, 2012: 205).

1.3.3. İstihdama Katkısı

Turizm sektörünün oluşturduğu istihdam etkisi, turizmin makro ekonomik göstergeler açısından değerlendirilmesini kolaylaştıracağı için önemlidir. Turizm Sektörü istihdama yaptığı katkı ile makro ekonomiyi rahatlatmaktadır. Turizm temelli istihdamın çeşitleri aşağıdaki gibi gruplandırılmaktadır (Assadzadeh ve Nasab, 2012: 86).

- a. *Doğrudan İstihdam*: Otel, restoran, turistik mağazalar gibi turizmle ilişkisi olan kuruluşların istihdamı.

- b. *Dolaylı İstihdam*: Tarım, balıkçılık ve turizmle ilişkili sektörlerde turizme arz sağlamak için oluşmuş sahalar.
- c. *Bağlı istihdam*: Doğrudan veya dolaylı katılımcılardan elde edilen gelirin harcanmasıyla oluşturulan istihdamdır.
- d. *İnşaat sektörü istihdamı*: Turistik altyapı yatırımlarından iş olanakları elde edilir.

Clancy (1999) turizm sektörü hem daha eğitimli ve yetenekli işgücüne hem de yeterli düzeyde eğitimi olmayan insanlara da istihdam sağlamaktadır. Turizm sektöründen kaynaklı istihdam etkisi kısa süreli ve düşük maliyetlerle istihdamı artırıcı ve bölgelerarası ekonomik farklılığın giderilmesine yönelik olumlu etkiler de yaratmaktadır. Ayrıca turizm, insanlara iş sağlarken, eğitim alarak yetişmelerini de zorunlu hale getirmektedir. Çalışanların tarım sektöründen turizm sektörüne geçmelerine fırsat tanımaktadır (Çetintaş ve Bektaş,2008: 1-2).

1.3.4. Diğer Sektörlere Talep Oluşturma

Sektörel yaklaşım, hem yukarı hem de aşağı yönlü ve ulaşım dahil kamu hizmet altyapısının işletilmesi ve provizyonundaki ana sektörlerin üretim zincirindeki turizmin merkezi rolüyle ilgilenmektedir. Bu yaklaşım ayrıca, Küresel Dağıtım Sistemleri ve Bilgisayar Rezervasyon Sistemi gibi yeni teknolojilerin ve yüksek katma değer sektörlerin gelişiminde turizmin rolünü göstermektedir.

Turizmin dolaylı etkisi, özellikle tarımsal gıda endüstrileri ve ulaşım gibi turizmle ilişkili tüm hizmetler gibi ekonominin tüm sektörlerini ilgilendirmektedir. Turizmin dolaylı etkilerine yapılan katkı üç alt sektöre ayrılabilir;

- Mal ve hizmet sağlayıcıları çıktıları
- Sermaye gideri
- Kamu harcaması

Turizmin dolaylı etkilerinin sektörel olarak ayrılması, turizm yatırımının, turizmin dolaylı etkilerinin çok büyük bir payını oluşturduğu gelişen ülkelerin artan önemini

doğrulamaktadır (Vellas,2011: 4-10).Turizmin bu sektörel etkileri ayrıca hem küresel hem de yerel etkiler açısından hava ulaşımında da çok önemlidir.

Küresel etki, Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) (Hava Taşımacılığı Faaliyet Grubu (ATAG) hava taşımacılığı sektörü, eğlence amaçlı olan turistlerin %40'dan fazlasının uçakla seyahat ettiği göz önüne alındığında, turizm sektöründeki 6,7 milyon dahil olmak üzere toplamda 29 milyondan fazla istihdam yaratmaktadır.

Yerel etki, iki örnekle açıklanabilir. *Nice etkisi*, bölgede yaşayan vatandaşların faydalanması için uluslararası hava ulaşımının gelişiminde bir faktör olarak turizm faaliyetlerini ifade etmektedir. Fransa'daki Nice Côte D'azur havalimanı tarafından üretilen etkinin örneği özellikle önemlidir. Uluslararası rotaların genişlemesinden dolayı, uluslararası gelişler 2010 yılındaki tüm gelişlerin %50'sinden fazlasına denk gelmiştir(İngiltere'den %26, İskandinavya'dan %16, Almanya'dan %13, Kuzey Amerika'dan %4).Bunun yerel turizmin gelişimi üzerinde kayda değer bir etkisi vardır. Uluslararası turistlerin, uluslararası ağı gelişimini teşvik ettiği göz önünde bulundurulduğusürece yerel turistleryolcu potansiyelinin sadece %38'ine denk geldiği için tek başına yeterli etkiyi sağlayamamaktadır (Vellas, 2011: 4-10).

Madeira etkisi, turizmin bölge halkının faydalanması için yerel yol bağlantılarının gelişiminde bir faktör olarak Avrupa Komisyonu tarafından finanse edilen Bölgesel İyileştirme programları kapsamında yürütülen faaliyetleri ifade etmektedir. Bölge halkının faydalanması için altyapı inşaaı bakımından sektörel etkinin çok yararlı sonuçları olabilmektedir. Madeira adası, Portekiz'in ana tursitik yerlerinden biridir. Turizm gelişim gereksinimlerini karşılamak için Madeira kıyı turizm alanlarında hizmet verecek bir otoyol ağı için 2007-2013 Bölgesel İyileştirme programı kapsamındaönemli miktarda fon almıştır(ERDF dan 1,6 milyon Euro ve Cohesion Fund'dan 3,1 milyon Euro). Portekiz hükümetinden gelen 42 milyon Euro ile karşılaştırıldığında Madeira altyapı programları için AB'den toplam 100 milyon Euro toplam almıştır. Bölgesel Geliştirme programının bir sonucu olarak, turizm büyüme hedefleri takip edilmeydi yerel halk olan fevkalade bir otoyol ağından yararlanamayacaktır (Vellas,2011: 4-10).

Bu örnekler, turizmin dolaylı etkilerinin, sadece makroekonomik düzeyde değil aynı zamanda bölgesel ve yerel düzeyde de analiz edilebileceğini göstermektedir. Turizmin faydaları özellikle erişimi geliştirmek için altyapı inşaatı önündeki engelleri kaldırmak için gerekli olabilir, bu durumdan bölge insanı doğrudan faydalanır. Yerel gelişim bakımından bu gibi değerlendirmeler, turizm politika amaçlarının tüm planlama ve gelişim politikalarına entegrasyonunu artırmak için bir referans noktası olarak hizmet etmesi amacıyla faydalıdır (Vellas,2011: 4-10).

1.3.5. Çarpan Etkisi

Keynesin ekolünde çarpan; otonom harcama kalemlerinin birinde meydana gelen değişikliğin, toplam geliri etkileme potansiyelidir. Başka bir ifadeyle toplam harcamalara yapılan ilave yatırımların milli geliri kaç kat artırabildiğidir (Paya, 2001: 215). Bir ekonomide çarpan etkisini gözlemlenebilmesi için ekonomide atıl kapasitenin bulunması gerekmektedir. Turizm çerçevesinde uyarlandığı zaman turizm sektöründeki makro döngünün ekonomi üzerindeki etkilerini ölçmektedir. Keynesyen iktisat çerçevesinde uluslararası turizm, gelir ve istihdam üzerinde çarpan yoluyla pozitif etkisi olan toplam talebin dışsal bileşeni olarak düşünülebilir

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK ÇERÇEVE

1990'lı yıllardan itibaren hizmet ihracatında, turizmin önemli bir paya sahip olması nedeniyle turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki gerek teorik gerekse ampirik literatürde dikkat çeken önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir.

Turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çalışmalar üç ana gruba ayrılmaktadır. Buna göre, turizmin ekonomik büyümeyi ve ekonomik büyümenin de turizm faaliyetlerini desteklediği çalışmalar birinci grubu oluşturmaktadır. İkinci grup çalışmalarda, turizm faaliyetlerinin ekonomik büyümeyi desteklediğini gösteren sonuçlar ortaya konulmaktadır. Son grup ise, turizm ve ekonomik büyüme arasında ilişkisizlik tespit eden çalışmaları kapsamaktadır. Aşağıda, bu gruplarda yer alan çalışmalar incelenmektedir.

2.1. Çift Yönlü ve Turizmden Ekonomik Büyüme Doğru Nedensellik İlişkisi

Turizm ve ekonomik büyüme hipotezini destekleyen çalışmalar, Lee ve Chang (2008), Chen ve Chiou-Wei (2009), Samimi, Sadeghi ve Sadeghi (2011), Akinboade and Braimoh (2010), Assadzadeh ve Nasab (2012), Balaguer and Cantavella-Jorda (2002), Jorge, Robertico, Peter (2013), Khalil, Kakar ve Waliullah (2007), Kim vd. (2006), Gunduz and Hatemi-J (2005), Dritsakis (2004), Çetintaş ve Bektaş (2008) olmak üzere literatürdeki çalışmalara örnek olarak verilebilir.

Lee ve Chang (2008), OECD üyesi olan ve OECD üyesi olmayan Latin Amerika ve Sahra-Altı Afrika ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmalarında, 1990-2002 dönemi için turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. İki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test ettikleri bu çalışmada, heterojen eşbütünleşme analizi yapmışlardır. Küresel ölçekte, GSYİH ve turizm gelişimi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca OECD ülkelerinden ziyade OECD üyesi olmayan ülkelerde turizmin gelişiminin GSYİH üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. Turizm gelirlerinin değişken olarak alındığı söz konusu çalışmada, en kuvvetli ilişki Sahra-Altı Afrika ülkelerinde saptanmıştır. Buna ilave olarak, reel efektif kur oranının ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilerine de bulgularında yer verilmiştir. Lee ve Chang (2008) tarafından ortaya konulan ampirik bulgular, uzun dönemde OECD ülkelerindeki turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini ve OECD üyesi olmayan ülkelerde ise iki yönlü nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Bu ilişki Asya ülkelerinde daha zayıf şekilde seyretmiştir. Lee ve Chang'a (2008) göre, tüm ülke grupları mümkün olduğunca turizm endüstrisini geliştirici uzun vadeli programlara ağırlık vermelidir. Bölgesel ve küresel açıdan tüm ülkelerin turizm gelişimi ve ekonomik büyümeden gelen kazançları toplayabilecekleri ancak Asya ülkelerindeki durumun daha farklı olabileceğini ifade etmektedir.

Chen ve Chiou-Wei (2009), Tayvan ve Güney Kore üzerine yaptıkları çalışmalarında, turizm ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmışlardır. İki Asya ülkesi için yapılan bu çalışmada, 1975:Q1-2007:Q4 dönemi için turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Chen ve Chiou-Wei (2009), turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezini Tayvan için destekleyen fakat Güney Kore için böyle bir ilişkinin olmadığını ortaya koyan sonuçlar elde etmişlerdir. Chen ve Chiou-Wei'e (2009) göre turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi bakımından bir uzlaşmaya gerek kalmasa da diğer taraftan, nedensellik ilişkisinin çeşitli hipotezlerinden dolayı farklı ekonomik bağlamlarda belirli bir nedenselliği belirleme gerekli gibi görülebilir. Bunu yapmak turizm ve ekonomik gelişme arasında (karşılıklı) bağımlılığın daha iyi anlaşılmasını sağlar ve ayrıca turizmle ilgili farklı ekonomik gelişme türlerine bağımlılığı kategorize etmeye yardımcı olur.

EGARCH-M modelini kullanan Chen ve Chiou-Wei(2009),turizm ve ekonomik gelişme arasında bir nedensellik ilişkitespit etmiştir. Chen ve Chiou-Wei (2009) tarafından elde edilen bulgular, Oh (2005) ve Kim ve diğerleri (2006) tarafından yapılan çalışmalarından farklılık göstermektedir. Chen ve Chiou-Wei(2009),turizm odaklı ekonomik büyüme hipotezinin desteklendiği sonucundan hareketle, ekonomik kaynakların diğer sektörlerden önce turizm sektörüne kaydırılmasının daha verimli olabileceğini ifade etmektedirler. Diğer yandan, eğer ekonomik büyümeden turizme doğru bir nedensellik durumu söz konusu olursa, bu kez seyahat veturizm endüstrisinden ziyade öncü endüstrilere daha fazla kaynak tahsis edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü turizm endüstrisi, tüm ekonomik büyümeden faydalanacaktır. Karşılıklı nedensel ilişki bulunduğu seyahat ve turizm endüstrisi ve diğer endüstriler için uygun kaynak tahsis planlaması önemli ve gereklidir (Chen ve Chiou-Wei, 2009; 812-818).

Samimi, Sadeghi ve Sadeghi (2011) yapmış oldukları çalışmada, 1995-2009 yılları dönemi için P-VAR yaklaşımını kullanarak gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme ve turizm arasındaki nedensellik ilişkilerini ve uzun dönemli ilişkileri incelemişlerdir. Samimi, Sadeghi ve Sadeghi'de (2011)ekonomik büyüme ve turizm gelişimi arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi de tespit etmiştir. Böylece turizme dayalı büyüme hipotezi doğrulanmıştır. Ayrıca ekonomik refahtaki ve gelişmişlik düzeyindeki pozitif performansın gelen turist sayısını artırabileceği iddia edilmiştir. Samimi, Sadeghi ve Sadeghi (2011),gelişmekte olan ülkelerdeki turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezinin turizm imkânlarını sağlayarak, turizm talebini artırmak ve teşvik etmek için amaçlanan devlet müdahalesinin gerekliliğini belirtmişlerdir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyümenin, altyapı ve turizm (tatil) yerlerindeki gelişmeyle yansıtılan turizm büyümesini etkilediğini ortaya koymuşlardır (Samimi, Sadeghi, Sadeghi, 2011: 28-32).

Assadzadeh ve Nasab (2012) yapmış olduğu ampirik araştırmasında yüksek işsizlik oranı, sınırlı döviz kaynağı ve tek ürünün hakim olduğu ekonomi gibi sorunların olduğu gelişmekte olan ülkelerde turizm gelişiminin ülkenin ekonomisinde önemli rol oynadığını ifade etmiştir. Çalışmasında 1968-2007 yılları arasındaki İran'ın turizm

endüstrisi ve GSYİH’i arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Turizmden elde edilen gelir ve GSYİH arasındaki ilişkiyi Johansen-Juselius eşbütünleşme yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Ayrıca, turizm ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisini Granger ve Hsiao nedensellik testlerini kullanılarak tahmin etmiştir. Johansen-Juselius bütünleşme testinin sonuçlarında GSYİH ve turizmden elde edilen gelir arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Assadzadeh ve Nasab (2012), 1968-2007 dönemleri için yıllık zaman serisi verilerini kullanarak İran için ayrıca reel kur oranı ve GSYİH arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna ilave olarak, turizmden elde edilen gelirler ile GSYİH arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Turizm endüstrisinin GSYİH’yi artırabileceği ya da tam tersi şekilde etkileyeceği ifade edilmiştir. Turizmden elde edilen gelirin katsayısı pozitif ama önemsiz olduğunu belirten Assadzadeh ve Nasab (2012) turizmden elde edilen gelirin GSYİH’i önemli ölçüde etkileyemeyeceği sonucuna varmıştır. Assadzadeh ve Nasab (2012) çok büyük potansiyellerine rağmen asıl turizm gelir miktarının çok küçük olduğunu ve İran’ın toplam GSYİH’indeki payının minimal olduğunu belirtmişlerdir.

Khalil, Kakar ve Waliullah (2007), Pakistan’da turizm ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü mü yoksa iki yönlü mü nedensel ilişki olup olmadığını belirlemeyi amaçlanmıştır. Bu sebeple, 1960’dan 2005 yılına kadar olan bir dönem için turizm büyümesi ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını eşbütünleşme yöntemi ile araştırmışlardır. Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testini kullanan Khalil, Kakar, Waliullah (2007) hem kısa hem de uzun dönemli dinamik ilişkileri araştırmışlardır. İspanya verisini kullanan Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) tarafından elde edilen sonuçlara benzer olarak Pakistan’da turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tesbit edilmiştir. Khalil, Kakar, Waliullah (2007) turizmin gelişimiyle devletin istihdam, yerli halk ve ülkedeki ekonomik etkinlik için gelir oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu da devlet otellere ve turizmle ilgili diğer endüstrilere yol, büyük havalimanı, gelişmiş ulaşım ağı, vergi teşvikleri gibi temel altyapı şeklinde turizm endüstrisine teşvikler sağlaması anlamına geleceği şeklinde yorumlamıştır. Devletin ayrıca, ülke için sabit turizm talebini sağlayan sürdürülebilir turizm politikaları yapması ve hem yerli hem de

yabancı turistlerin güvenliğini sağlaması gerektiğini önermiştir(Khalil, Kakar, Waliullah,2007: 985-995).

Jorge, Robertico, Peter (2013), turizmin öceki yıllarda ivmelenmiş büyüme için çekirdek etkinliğe dönüştüğünü ifade etmiştir. Aruba ekonomisinde turizmin rolünü belirleyen çalışmada, Aruba'daki turizm gelişmi ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını, eğer varsa, turizm gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin hangi yönde olduğu sorularına cevap aramışlardır. Çalışmada birim kök testi, eşbütünleşme analizi, vektör hata düzeltme modeli (VECM) ve Granger nedensellik testini içeren ekonometrik yöntemleri kullanmışlardır. Aruba ekonomisinde turizmin yönünü araştıran Jorge, Robertico, Peter (2013), değişkenlere uyguladığı VECM modeli ile hem kısa hem de uzun dönemli ilişkiden söz etmişlerdir. Turizm gelişimi ve ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuşlardır. Bu modelin kısa dönemli dimanikleri %0,25'lik doğrulama oranını göstermekte olduğunu ifade eden Jorge, Robertico, Peter (2013), dengeye ulaşılması için yaklaşık 10,5 yıl geçmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Uzun dönemli ilişki de isediğer koşullar eşit olmak şartıyla turizm gelirlerindeki %1'lik bir değişim uzun vadeli reel GSYİH'te %0,49'luk bir artışa yol açtığını vurgulamaktadırlar. Jorge, Robertico, Peter'in (2013)bulguları, Aruba örneğinde turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezinin geçerli olduğunu ampirik olarak doğrulamıştır. Bulgulara göre turizmin, yerel ve bölgesel ekonomilerin gelişimini sürdürmek için kaynakların sistematik tahsisini (örneğin finansal araçlar, liderlik, yaratıcılık, yenilik ve girişimcilik gibi) gerektiren kısmen endojen büyüme sürecinin bir parçası olduğu doğrulanmıştır. Jorge, Robertico, Peter'in (2013) bulgularının, politika yapıcılar için önemi ise, gelecekte daha yüksek ekonomik büyüme seviyeleri elde etmeyi amaçlayan turizme daha fazla mali kaynak etmenin lehinde tutum sergileyebilmektir (daha fazla turizm arzı, tanıtımı ya da promosyonu). Bu ayrıca, *Croes ve Vanegas (2008)* tarafından da desteklenmiştir. Croes ve Vanegas (2008) turizmi teşvik etmek ve ilerletmek için kaynakların sistematik kullanımı ve büyümenin motoru olarak turizmi sürdürmenin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Dahası turizmin endojen doğası turizmin uzun dönemli büyüme potansiyelini ve nihayetinde de ekonomiyi garanti etmek için

yeterli koşulları sağlamak (örneğin, liderlik, yaratıcılık, yenilik ve girişimcilik gibi) ve inşa etmek için politika yapımcılarının ilgisini gerektirdiği üzerinde durulmuştur.

Kim ve diğerleri (2006), turizm gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin turizme odaklanmak isteyen her ülke tarafından ekonomik büyüme stratejisinin bir parçası olarak dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Böylece, diğer yönlerden eşit olması şartıyla, hem turizmin ekonomik gelişmeye nasıl katkı sağladığıyla ilgili hem de birçoksapmadan sonra bir ülkenin nasıl denge ilişkisine döneceğiyle ilgili politika yapımcılarına bilgi sağlaması beklenmiştir. Bu durumun turizmi ilerletmek için daha fazla kaynak tahsis kararlarında politika yapımcılarına yardım edebileceği üzerinde durulmuştur (Jorge, Robertico and Peter, 2013: 1-19)

Dritsakis (2004) uzun dönemde turizmin Yunanistan'ın ekonomik büyümesine olan etkisini VAR yaklaşımını ve 1960:Q1-2000:Q4dönemine ait verileri kullanarak analiz etmiştir. Dritsakis (2004), Johansen cointegration test sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit etmiştir. Uluslararası turizm gelirleri ve reel döviz kuru ekonomik büyümenin güçlü bir şekilde sebebi olmasına karşın, reel döviz kuru ve ekonomik büyümenin uluslararası turizm gelirlerinin güçlü granger sebebi olmadığı tesbit edilmiştir.

Çetintaş ve Bektaş (2008)'de Türkiye'deki 1964-2006 döneminine ait reel GSYİHve reel turizm gelirlerini kullandığı çalışmasında turizm ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri nedensellik ARDL yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Değişkenler arasında kısa dönemli bir ilişkinin varlığını tespit edememesine karşın, uzun dönemde turizmin ekonomik büyümenin önemlibir belirleyicisi olduğu tesbit edilmiştir. Turizm gelirleri ekonomik büyümenin anlamlı Granger nedeni iken ters yönde bir nedensellik ilişkisi varlığına bulgularda rastlanmamıştır. İki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki ve turizm gelirlerinden ekonomik büyüme tek yönlü nedensellik turizm yönlü büyüme hipotezinin uzun dönemde Türkiye için geçerli olduğunu doğrulamaktadır. TurizminTürkiye ekonomisi içinturizminuzun dönemde büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu sonucu çıkarılmıştır.

2.2. Ekonomik Büyümeden Turizme Doğru Nedensellik İlişkisi

Büyümeden turizme katkı olduğunu destekleyen çalışmalar, Oh (2003), Tugcu (2013), Schubert, Brida, Risso (2011) olmak üzere sıralabilir.

Oh (2003), yapmış olduğu çalışmasında, Engle ve Granger yaklaşımı ve iki değişkenli Vektör Otoregresyon (VAR) modelini kullanarak Kore ekonomisi için turizm büyümesi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırmıştır. Bu çalışmadan iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, eşbütünleşme testinin sonuçları, bu iki değişken arasındaki uzun dönemli dengenin olmadığını göstermiştir. İkincisi ise Granger nedensellik testinin sonuçları ekonomik büyümeden turizm büyümesine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Turizm öncülüğünde ekonomik büyüme hipotezi Kore ekonomisi için geçerli olmamaktadır. Oh'a (2003) göre, geleneksel kuramlarda ihracatın ekonomik büyümeyi güçlü bir şekilde desteklemesi nedeniyle turizm ekonomik büyümeye olumlu bir şekilde katkıda bulunmaktadır. Ancak, birçok çalışmada ihracata dayalı ekonomik büyüme hipotezinin güçlü şekilde desteklenmesine rağmen, Oh'un (2003) çalışmasında ihracata dayalı büyüme hipotezinin desteklemediği ortaya çıkmıştır. Turizm gelirlerini en üst düzeye çıkarmak için turizm işlemlerini ve turizmin planlamasını yönetmek de özel, kamu ve devlet sektörleri için hayati derecede önemli olduğu ifade edilmiştir. İspanya'daki verileri kullanan Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) tarafından yayınlanan sonuçların aksine turizm ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme Kore için bulunamamıştır. Bu yüzden de uzun dönemli denge ilişkisinin geçerli olduğu ifade edilmiştir. İlaveten, nedensellik testleri kısa vadede turizm odaklı ekonomik büyüme hipotezlerini de desteklememiştir. Test sonuçları Kore'deki hızlı ekonomik gelişmenin sadece kısa vadede daha fazla uluslararası seyahat çekmeye eğilimli olduğunu ima etmiştir. Uluslararası ticaretin ekonomik gelişmeyle yakından ilişkili olduğu çok iyi bilindiği için her ne kadar şaşırtıcı bir şekilde uzun vadeli etkileri olmasa da turizmin ekonomik büyümeden güçlü bir şekilde etkilendiğine inanmanın daha mantıklı olacağı belirtilmiştir.

Oh (2003), her ne kadar Shan ve Sun (1998) tarafından yapılan araştırmada Çin'deki ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü nedenselliği bulmuş olsa da,

Marin (1992), Birleşik Devletler, Japonya, Birleşik Krallık ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin ihracata dayalı ekonomik büyüme hipotezinin desteklenmediğini bulduğunu belirtmiştir. Dahası, ihracatın artmasının ve ekonomik büyümenin Güney Amerika, Afrika ve Asya'daki birçok gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan testler sayesinde ekonomik gelişim sürecinde birbirlerini önemli ölçüde güçlendirdikleri tesbit etmiştir (Bahmani-Oskooee ve Alse, 1993; Chow, 1987; Jin, 1995). Kore ekonomisindeki ihracata dayalı ekonomik büyümenin turizm ekonomik büyümeyi teşvik edeceği varsayımıyla çeliştiğini, ancak turizm büyümesinin güçlü bir nedensel bileşeni olabildiği savını öne çıkarmanın daha mantıklı olduğu ifade edilmiştir (Oh, 2003; Chi – Ok 2003: 39-44).

Tugcu (2013), yapmış olduğu çalışmasında turizmin, ekonomik büyümeyi finanse etmek için kullanılan önemli bir döviz kaynağı olarak algılandığı üzerine durmuş buradan yola çıkarak çalışmasında büyüme odaklı modern turizm yaklaşımını sunmuştur. Çalışmasında Akdeniz'e kıyısı olan Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerindeki turizm ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmıştır. *Tugcu (2013)*, 1998-2011 dönemi için panel verilerini kullanmış ve her bir ülkedeki turizmin ekonomik büyümeye yaptığı katkıyı değerlendirmek için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen Granger panel nedensellik analizini benimsemiştir. *Tugcu (2013)*, turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönünün ülke grubuna ve turizm göstergesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Buna ilave olarak, Akdeniz bölgesinde Avrupa ülkeleri daha iyi büyüme üretebildiğinin tespitini de yapmıştır.

Tugcu'ya (2013) göre, ekonomik büyümenin kendisi turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği belirlemede çok önemli bir rol oynayabilir. Ayrıca, büyüme gelirin tekrardan dağılımı anlamına geldiği için kaynak dağılımında verimsizlikle sonuçlanabilir. Eğer kaynaklar sektörler arasında eşit olamayan şekilde dağıtılsa bazı sektörler gelişim için yeterli kaynak alamayacaktır. Böylece, turizme tahsis edilen kaynak payı eğer onun ekonomik büyümeye katkısı daha az göreceli olursa, turizmden ekonomik büyümeye nedensel bir ilişki olmasına rağmen ekonomik büyümeden turizme nedensel bir ilişki oluşturmak mümkün değildir. Bunların tümü diğer ülkelerde nedenselliğin ekonomik büyümeden turizme doğru olurken neden

bazı ülkelerde turizmin ekonomik büyümeye sebep olduğuna dair muhtemel açıklamalar olabilirler. Dahası bu durumları modellemek turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği araştırmayı amaçlayan gelecek çalışmaların olası yönü olabilir. Yine de, mevcut durumda Avrupa ülkeleri, Akdeniz bölgesinde ekonomik büyüme için etkili girdi ya da çıktı olarak turizmden faydalana ülkeler olarak görülmektedirler. Bu durum şunu ima etmektedir ki turizmi destekleyen politika Akdeniz'e kıyası olan Avrupa ülkelerindeki ekonomik büyümeyi diğer ülkelerde olduğundan daha fazla etkileyecektir (Tugcu, 2013: 207-212).

Schubert, Brida, Risso (2011), uluslararası turizm talebinin büyüme hızındaki artışın sebep olduğu turizm odaklı ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Dinamik modelin içindkiler, optimize şekilde büyük nüfus ve turizm üretimini temsil eden AK teknolojisidir. Bu model turizm talep büyümesindeki artışın aşama aşama ekonomik büyüme ve artan ticaret dönemleri ile geçişsel dinamiklere sebep olduğunu göstermiştir. Söz konusu çalışmanın ampirik kısmında, ekonometrik metodoloji 1970'ten 2008'e kadar olan dönemde Antigua ve Barbuda'nın yıllık verilerini vechata düzeltme modelini (VECM) kullanarak uygulama yapmışlardır. Ekonomik büyüme, uluslararası turizm getirileri ve reel kur oranının değişkenleri arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını belirlemek için eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Bu uygulama ile teorik varsayımlar arasında doğrular biçimde ilişkinin varlığı üzerinde durulmuştur.

Schubert, Brida, Risso (2011), turizm talebini büyüme hızındaki artışa çevirerek yabancı gelir büyümesindeki artışın, AK teknolojisi sayesinde turizm hizmetlerinde tamamen uzmanlaşmış olan küçük bir ada ekonomisinin önemli ekonomik değişkenleri üzerindeki etkilerini çalışmıştır. Yabancı gelir büyüme hızındaki artışın geçiş dinamikleri başlattığını keşfetmiştir. Çünkü ekonominin dengeli ve kendi büyüme yolunda hazlihazırda ilerleyemediğini ve uygun fiyat ayarlamalarıyla dünyanın gelişimlerinin geri kalanından ayrışamadığını iddia etmiştir. Yabancı gelir büyümesindeki bir artışın turizm talebinde bir patlamaya yol açarak yüksek oranda sermaye birikimiyle karşılaşacağı belirtilmiştir. Böylece turizm üretimi ve turizm hizmetlerinin aşamalı artışı talebi arzla aynı çizgide tutacağı ifade edilmiştir. Turizm hizmetlerinin artan fiyatı büyüme oranını hızlandırarak turizm üretimine yapılan

yatırımları daha çekici hale getireceği belirtilmiş ve bu sebeple zaman geçtikçe ada ekonomisinin artan bir büyüme evresi yaşayacağı üzerinde durulmuştur.

Schubert, Brida, Risso (2011), ekonomi dengeli büyüme yoluna ulaştığında, fiyatların sabit kalacağını ve ekonominin büyüme hızınındiğer ülkelerin büyüme hızına orantılı olacağını ifade etmiştir. Söz konusu çalışmanın modeli yurtdışındaki büyüme değişimlerinin aktarımını ve dinamik etkilerini vurgulamıştır ve bazı stilize gerçekleri tekrarlamıştır. Böylece, bu model daha gelişmiş modeller için bir başlangıç olarak varsayılabilmıştır. Eş bütünleşme analizleri Antigua ve Barbuda'nın kişi başına düşen reel GSYİH, Amerika'nın kişi başına düşen GSYİH ve iki ülke arasındaki göreceli fiyat ile ilgili olumlu ilişki hipotezini doğrulamıştır. Turizm piyasasının dışsallıklar ve kamu malları tarafından üretilen kusur ve bozukluklarla dolu olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun basit genel denge temsillerini problemlili hale getireceği belirtilmiştir (Schubert, Brida and Risso: 2011: 377-385).

2.3. Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisizlik

Diğer taraftan Katircioğlu (2009), Du ve Ng (2011), Kasimati (2011), turizm ve ekonomik büyüme hipotezi arasında ilişkisizlik tespit etmiştir.

Katircioğlu (2009) yılındaki çalışmasında ampirik olarak, sınır testi ve 1960-2006 arasındaki yıllık verileri kullanarak eşbütünleşme için Johansen yaklaşımını kullanarak Türkiye'nin turizme dayalı ekonomik büyüme (TLG) hipotezini yeniden ele almıştır. Türkiye'deki uluslararası turizm ve ekonomik büyüme arasındaki iki yönlü nedenselliği destekleyen çalışmalar olmasına rağmen Katircioğlu (2009), Türkiye'de, uluslararası turizm ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir eşbütünleşme bulamamıştır. Bu yüzden, Gunduz ve Hatemi-J (2005) ve Ongan ve Demiroz (2005) bulgularının aksine bu çalışma Türkiye için turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezini reddetmiştir. Üstelik hata düzeltme mekanizmaları ile nedensellik testleri uzun vadede daha ileriki aşamalar için yürütülememiştir.

Du ve Ng (2011), yılında yapmış olduğu araştırmasında Turizmin, ekonomik büyümeye neden olup olmadığını önemli bir soru olduğunu ileri sürmüştür.

Teoride, büyümenin belirleyicilerini daha iyi anlamak için turizm standart ekonomik teorileri tamamlayabileceği belirtilmiştir. Eğlence ve turizm dünyanın en büyük ekonomik etkinliklerinden birisi olduğu için turizme ait politikaların önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda literatürde çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, yine de önceki çalışmalarda iki tane metodolojik hata olabileceği üzerinde durmuştur. Birincisi, önceki çalışmalardaki baskın yaklaşım eşbütünleşme testi olduğunu ki bu testin ekonomi teorisiyle değil de ekonometriyle yapıldığını eleştirmiştir. Özellikle, önceki çalışmaların teknoloji, beşeri sermaye ve kurumlar gibi büyüme belirleyicilerini tipik olarak kontrol etmeyeceğini belirtmiştir. Bu sebeple, tahminlerin, azaltılmış değişken sorunundan dolayı önyargılı olabileceğini ileri sürmüştür. Du ve Ng (2011), bulguların genel uygulamalarının olup olmadığının sorgulanabileceğini, turizm ve büyüme arasındaki ilişkiyiturizme dayalı ekonomik büyüme çerçevesinde yeniden ele almıştır. Öncelikle literatür tarafından desteklenen turizme dayalı bir ekonomik büyüme modeli geliştirmiştir. Daha sonra, teorik modele dayalı olarak turizm liderliğindeki büyüme hipotezini test etmek için yeni oluşturulan uluslararası veri setlerini kullanmıştır. Çalışmada teknoloji, insan sermayesi ve kurumlar gibi standart büyüme faktörlerinin kontrol edilmediği takdirde, turizmin büyümeye yol açıyor gibi görüldüğünü, ancak bu standart büyüme belirleyicilerini dikkate alındığı takdirde turizm ekonomilerinde turizmin artık marjinal açıklayıcı bir gücü olmadığı iddia edilmiştir. Bu nedenle Du ve Ng (2011), büyümeyi teşvik etmek için ülkelerin teknoloji, beşeri sermaye yatırımı ve kurumlara odaklanması gerektiğini ifade etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN TESTİ

3.1. Dünyada ve Karadeniz'e Kıyısı Olan Ülkelerde Turizm Faaliyetleri

3.1.1. Dünyada Turizm Sektörü

Dünyada turizmin gelişiminin daha iyi analiz edilip daha iyi kavranılabilmesi açısından farklı kuruluşların içeriklerine yer vermek daha faydalı olacaktır. Bu yüzden hem Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) hemde Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) kuruluşlarının analizlerini alıgılamak dünya turizminin tanınması açısından daha verimli olacaktır.

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC), seyahat ve turizmin GSYİH'ye ve istihdama yaptığı katkının değerini ölçmek ve bu katkının miktarını belirlemek için 20 yılı aşkın bir süredir turizmin ekonomik etkisinin araştırılmasına yatırım yapmaktadır. Günümüzde dünyada 184 ülkede, 24 coğrafik ve ekonomik bölgedeki turizm etki raporlarını ve tahminlerini yapmaktadır. WTTC'nin 10 yıllık tahminleri hem kamu hem de özel kuruluşlarınpolitika yapımlarında ve yatırım kararlarında daha iyi bir şekilde donatılmasını hedeflemekte ve bu kuruluşlara bilgi sağlamaktadır. 2013 yılı seyahat ve turizm endüstrisi için başarılı bir yıl olarak gözlemlenmiştir. Oxford Economics ile birlikte yapılan araştırmaya göre, ziyaretçi ihracatı yaniuluslararası turistler tarafından harcanan para miktarı, yılda 1,3 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Gelişen ülkelerden gelen seyahat ve turizm talebindeki büyüme hızla devam etmektedir. Çünkü çok sayıda artan orta sınıf gelir düzeyi

özellikle de Asya ve Latin Amerika'dan gelen turistler hem kendi ülke sınırlarında hem de sınır dışında seyahat etmeye istekli ve yeterli eğitim düzeyine sahip bulunmaktadır (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizmin küresel ekonomiye toplam katkısı toplam GSYİH'in %9,5'ine yükselmiş ve yaklaşık olarak bu miktar 7 trilyon dolar seviyesindedir. Bu katkı diğer ekonomik sektörleri geride bırakmıştır. Aynı zamanda da finans ve iş hizmetleri, ulaşım ve imalat gibi diğer önemli sektörlerden daha hızlı büyümüştür. Toplamda 2013 yılında Seyahat ve Turizm tarafından dünya çapındaki tüm istihdamın on'da birine denk gelen yaklaşık 266 milyon işimkanı sağlamıştır. Seyahat ve turizm talebi, ekonomik gelişim ve yüksek düzeyde istihdam yaratma aracı olarak turizm sektörünün değerini ve önemini ispatlamayı sürdürmektedir (WTTC, 2014).

2014'te toplam turizm ve seyahatin GSYİH %4,3'üne ulaşması tahmin edilmektedir. Bu büyümenin çoğu yüksek tüketici harcamalarından kaynaklanmaktadır. Uzun masefeli seyahatlerin özellikle de Avrupa pazarları arasındakilerin daha büyük uluslararası turizm talebi payı elde edeceği beklenirken turistlerin gezi başına daha fazla harcama yapacakları ve daha uzun süre tatilde kalacakları beklenmektedir. Seyahat şirketlerinin karlılıkları bu süreçte daha fazla istihdam fırsatları oluşturmaktadır (WTTC, 2014).

Gelecek onyılıda da seyahat ve turizm öngörülleri diğer sektörlerdeki büyüme oranlarından daha yüksek paya sahip olmayı ve yaklaşık yıllık %4'ün üzerinde büyüme hızıyla oldukça olumlu görünmektedir. Seyahat ve turizmin büyüme fırsatlarından yararlanmak için destinasyonların ve bölgesel yetkililerin özellikle de gelişen ülkedekilerin başarılı ve sürdürülebilir bir turizm sektörü için gerekli olan insan kaynağı desteği ve altyapı yatırımı için olumlu iş ortamı oluşturmaları gerekmektedir. Ulusal düzeyde hükümetler seyahat ve turizmden fayda sağlamak için vizesiz uygulamalara gitmeleri ve cezalandırıcı vergi politikaları yerine daha akılcı politikalar uygulamaları gerekmektedir.

Seyahat ve turizmin dünya GSYİH'e toplam katkısı 2013 yılında yaklaşık 6,990 milyar dolar seviyesinde gerçekleşerek toplam GSYİH'in %9,5'inin payına

ulaşmıştır. 2014 yılında bu toplam katkının %4,3'lik artışla 7.289 milyar dolara çıkarak dünya GSYİH'in % 9,6'sını oluşturması beklenmektedir. 2024 yılına kadar bunun %4,2 ile 10.955 milyar dolara yükselmesi tahmin edilmektedir. GSYH'ye seyahat ve turizmin doğrudan katkısının 2014 yılına kadar %4,2 lik bir artışla 3.379,3 milyar dolara artarak GSYH'nin% 10,3'ünü kapsaması beklenmektedir (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizmin GSYİH'e doğrudan katkısı 2.155 milyar dolar ve bu katkı dünya GSYİH'in yaklaşık %2,9'udur. Bu oranın 2014 yılında %4,3 artarak 2.248milyar dolar yükselmesi beklenmektedir. Bu durum oteller, seyahat acentaları, havayolları ve diğer yolcu taşıma hizmetleri (banliyö hizmetleri hariç) gibi endüstriler tarafından üretilen ekonomik etkinliği yansıtmaktadır. Ayrıca turistler tarafından doğrudan desteklenen restoran ve eğlence endüstrilerinin etkinlikleri de bu doğrudan katkıyı kapsamaktadır. Seyahat ve turizmin, dünya GSYİH'e doğrudan katkısı 2024 yılına kadar %4,2 lik artışla 3.379 milyar dolar artarak toplam GSYİH'in %3,1'ini oluşturması beklenmektedir (WTTC, 2014).

Tablo 1: Seyahat ve Turizmin Dünya Ekonomisine Katkısı

Dünya	2013		2014	2024		
	USDbn ¹	% toplam GSYİH	Büyüme Oranı ²	USDbn ¹	%toplam GSYİH	Büyüme oranı ³
GDP'ye Direkt katkı	2155,4	2,9	4,3	3379,3	3,1	4,2
GDP'ye Toplam Katkı	6990,3	9,5	4,3	10965,1	10,3	4,2
İstihdama Direkt Katkı ⁴	100894	3,4	2,2	126257	3,7	2
İstihdama Toplam Katkı ⁴	265855	8,9	2,5	346901	10,2	2,4
Ziyaretçi İhracatı	1295,9	5,4	4,8	2052,4	5,2	4,2
Yurt İçi Harcama	3220,6	4,4	4,2	5057,1	3,6	4,2
Serbest Harcama	3412,8	2,2	4,3	5451,2	2,4	4,4
İş Harcaması	1103,8	0,7	4,7	1661,1	0,7	3,7
Sermaye Yatırımı	754,6	4,4	5,8	1310,9	4,9	5,1

¹2013 sabit fiyatlar ve kur oranları; ²2014 enflasyona göre düzeltilmiş reel büyüme (%); ³2014-2024 (%); ⁴000 istihdam edilenler,

Kaynak: Travel & Tourism Economic Impact 2014, World

Seyahat ve turizmin istihdama toplam katkısı 2013 yılında 265.855.000 kişidir. Bu sayı toplam istihdamın %8,9'una denk gelmektedir. Bu istihdamın 2014 yılında %2,5'lik artışla 272.417.000 seviyesine ulaşarak toplam istihdamın %9,0'unu

oluşturması beklenmektedir. 2024 yılına kadar seyahat ve turizmin %2,4'lik artışla 346.901.000 istihdam oluşturarak toplam istihdamın %10,2'sini desteklemesi beklenmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizm 2013 yılında doğrudan 100.894.000 kişilik istihdam dünya toplam istihdamın %3,4'ünü yaratmış ve bunun 2014 yılında %2,2'lik artışla 103.069.000 kişiye dünya toplam istihdamın %3,4'üne yükselmesi beklenmektedir. Bu rakamlar oteller, seyahat acentaları, havayolları ve diğer yolcu taşıma hizmetleri (banliyö hizmetleri hariç) tarafından sağlanan istihdamı kapsamaktadır. Ayrıca, doğrudan turistler tarafından desteklenen restoran ve eğlence etkinlikleri de bu istihdam payının içindedir. 2024 yılına kadar seyahat ve turizmin, %2,0 lik bir artışla doğrudan 126.257.000 istihdam oluşturacağı tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

Ziyaretçi ihracatları, Seyahat ve Turizm'in doğrudan katkısının önemli bir bileşenidir.2013 yılında, dünya ziyaretçi ihracatından 1.295,9 milyar USD kazanmıştır. 2014 yılında bu rakamın %4,8 artış göstermesi beklenmekte ve dünyanın genelinin 1.134.130.000 uluslararası turist çekmesi beklenmektedir.2024 yılına kadar uluslararası turistlerin toplamda yıllık %4,2'lik artış trendi ile 2.052,4 milyar dolar harcama yapması beklenmektedir (WWTC, 2014).

Seyahat ve turizmin,2013 yılında 754,6 milyar USD sermaye yatırımını çekmiş olabileceği tahmin edilmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %5,8 artması ve gelecek on yıllık süreçte 2024'e kadar yıllık %5,1'lik artışla 1.310,9 milyar dolarakadar yükselmesi beklenmektedir. Seyahat ve turizmintoplam ulusal yatırımlardan aldığı pay ise 2014 deki %4,5 değerinden 2024'e kadar %4,9 değerine yükseleceği beklenilmektedir (WTTC, 2014).

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) 2003 yılında, resmen Birleşmiş Milletler'in uzmanlık ajansı ünvanını almıştır. Barışı, sosyal gelişimi ve hayatları iyileştirmeyi teşvik eden Birleşmiş Milletler değerleri (UNWTO) kurumunun da misyonu haline gelmiştir. UNWTO kuruluşu sürdürülebilir turizm, ekonomik gelişime, refaha ve uluslararası anlayışa tüm dünyada katkıda bulunmayı amaç edinmiştir. Süregelen ekonomik zorluklar ve coğrafi değişimlere rağmen turizm büyümeye devam etmekte

ve hatta uzun vadeli öngörü ve beklentileri aşmaktadır.2012 yılında tarihi bir dönüm noktasına ulaştıktan sonra yıllık olarak dünyayı gezen bir milyar insanla turizm 2013 yılında %5'lik büyüme hızını sürdürmüştür. Buna ilaveten 52 milyon turist daha dünyayı gezmiş ve bir milyar 87 milyon uluslararası turiste ulaşılmıştır. Seyahat çağında yaşayan dünyamız, turizmin devam eden gelişimi ve aşırı yoksulluğu yok etme, cinsiyet eşitliğini, çevresel sürdürülebilirliği, ticaret ve ekonomik gelişimi teşvik etmek ve ortaklıkları güçlendirmek için yaptığı katkıyı artırmak için büyük fırsatları barındırmaktadır. Turizmin devam eden gelişimi, dünyamızın bugünü ve gelecek yıllardaki olumlu dönüşümü ve gelişimi için büyük bir fırsatı da beraberinde getirmektedir.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü, ekonomik büyümenin, kapsamlı kalkınmanın ve çevresel sürdürülebilirliğin harekete geçiricisi olarak turizmi teşvik etmekte ve dünyadaki turizm politikaları ve bilgiyi geliştirmede sektöre destek vermekte ve liderlik sunmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü, Birleşmiş Milletler Bin Yıl Kalkınma Hedeflerini (MDGs), gerçekleştirmede bir araç olarak turizmi teşvik etmek ve turizm için Evrensel Etik Kanunu'nun(Global Code of Ethics for Tourism) uygulanmasını destekleme politikaları geliştirmektedir. Bu kuruluş piyasa bilgileri üretmekte, rekabetçi ve sürdürülebilir turizm politikaları ve araçlarını, turizm eğitimini teşvik etmekte ve dünyada yüzden fazla ülkedeki teknik destek projeleriyle turizmi etkili bir kalkınma aracı yapmak için çalışmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), üyeleri, 156 ülke, altı bölge, bir daimi gözlemci, bir özel gözlemci ve özel sektör, eğitim kuruluşları, turizm birlikleri ve yerel turizm otoritelerini temsil eden 400'den fazla bağlı üyeyi içerir (UNWTO, 2013).

2012 yılında dünyayı gezen insan sayısı bir milyarı aştıktan sonra uluslararası turizm 2013 yılında %5'lik büyümeyle hızını sürdürmüştür. İlave 52 milyon uluslararası turist, dünya toplamını bir milyar 87 milyonla rekor bir seviyeye ulaştırmıştır. Devam eden küresel ekonomik buhranlar ve coğrafi değişimlere rağmen uluslararası turizm sonuçları beklentilerin ve uzun vadeli öngörülerin üzerinde gerçekleşmiştir. 2013 yılında en güçlü uluslararası turizm talebi gösteren bölgeler Asya ve Pasific %6, Afrika %6 ve Avrupa %5 artış sağlarken topluluğa üye bölge

ülkelerinde Güneydoğu Asya %10, Merkez ve Doğu Avrupa %7, Güney Akdeniz Avrupa'da %6 ve Kuzey Afrika'da %6 artış göstermiştir (UNWTO, 2013).

Göreceli anlamda turizm büyümesi Asya ve Pasifik'te %6 ile en güçlü performansı göstermiştir. Asya ve Pasifik'te uluslararası turist sayısı 14 milyon artarak 248 milyona kadar ulaşmıştır. Güney Asya'da %5, Okyanusya'da ve Kuzeydoğu Asya'da %4 artış ile daha ılımlı büyüme sonuçları alınmıştır. Güneydoğu Asya'nın %10 ile öncülük ettiği bu artış trendi, Amerika kıtasında %4'lük artış ile toplamda 169 milyona ulaşan altı milyonluk turist artışı görülmüştür. 2012 yılıyla kıyaslandığında Güney Amerika %2 ve Karayipler %1 artış trendi ile biraz yavaşlama gösterirken bu büyümeye öncülük eden bölgeler %4 artış trendi ile Kuzey ve Orta Amerika'daki turistik merkezlerden oluşmaktadır (UNWTO, 2013).

Dünyada halen en çok ziyaret edilen yer olan Avrupa 2013 yılında fazladan 29 milyon uluslararası turist ziyaretine ev sahipliği yapmıştır. Toplam ziyaret edilme sayısını 563 milyona yükselterek kesin ifadelerle büyümeye öncülük etmiştir. Turistik ziyaretlerdeki artış %5 ile 2013 yılı tahminlerini aşmıştır. 2005-2012 dönemi bölgenin ortalamasını yılda %2,5 artış ile ikiye katlamıştır. Avrupa'nın diğer bölgelerine göre en iyi performansı, Orta ve Doğu Avrupa %7 ile ve Güney Akdeniz Avrupa %6 artış ile göstermiştir (UNWTO, 2013).

Amerikalılar %4'lük artış ile altı milyon daha fazla turist çekerek toplamda 169 milyon uluslararası turist ağırlamıştır. Kuzey ve Merkez Amerika'da her bir bölge için turist sayısında %4'lük bir artış gerçekleşmesine karşın Güney Amerika'da %2 ve Karayipler'de %1 artış ile 2013 yılında bir önceki yıla göre artış göstermişlerdir (UNWTO, 2013: 11).

Afrika %6 ile ilave 56 milyonluk yeni bir uluslararası turist rekoruna ulaşmıştır. Kuzey Afrika'daki %6'lık artış trendi de devam eden sıçramayı yansıtarak 3 milyonluk ilave turist çekilmesini sağlamıştır. Sahra-altı Afrika ülkeleri turistik merkezlerini %5 daha genişleterek gelişimini sürdürmüştür (UNWTO, 2013: 11).

Orta Doğu'daki sonuçlar da ise uluslar arası ziyaretçi sayısı 52 milyon ziyaretçide kalarak %0 ile oldukça durağan bir eğilim sergilemiştir(UNWTO, 2013: 11).

3.1.2. Turizm ve Seyahat Kaleminin Türkiye Ekonomisine Etkileri

2013 yılında seyahat ve turizmin Türkiye'nin GSYİH'ye doğrudan katkısı 71,1 milyar TL ile GSYİH'deki payı %4,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %6,1 lik artışla 75,5 milyar TL ye yükseleceği tahmin edilmektedir. Seyahat ve turizmin GSYİH'e doğrudan katkısı 2024 yılına kadar yıllık %4,2 lik büyümeyle 113,9 milyar TL ye yükselmesi ve GSYİH içindeki payının %4,5 olarak gerçekleşmesi tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

Tablo 2: Seyahat ve Turizmin Türkiye Ekonomisine Katkıları

Türkiye	2014		2013		2024		
	Dünya Sıra	TRYbn ¹	% toplam GSYİH	Büyüme Oranı ²	TRYbn ¹	%toplam GSYİH	Büyüme oranı ³
GDP'ye							
Direkt katkı	52	71,1	4,6	6,1	113,9	4,5	4,2
GDP'ye							
Toplam Katkı	101	192,6	12,3	4,1	301,3	11,9	4,2
İstihdama							
Direkt Katkı ⁴	64	588	2,3	3,8	910	2,9	4,1
İstihdama							
Toplam Katkı ⁴	143	2317	9,1	1	3047	9,9	2,7
Ziyaretçi							
İhracatı	34	67,5	16,7	8,4	111,7	11,4	4,3
Yurt İçi							
Harcama	...	61,3	3,9	4,4	99,1	3,9	4,5
Serbest							
Harcama	...	108,1	3,8	6,2	178,4	3,8	4,5
İş Harcaması	...	20,8	0,7	7,9	32,4	0,7	3,8
Sermaye							
Yatırımı	136	37,3	11,7	2,6	83	12,4	5,1

¹2013 sabit fiyatlar ve kur oranları; ²2014 enflasyona göre düzeltilmiş reel büyüme (%); ³2014-2024 (%); ⁴000 istihdam edilenler,

Kaynak: Travel and Tourism Economic Impact 2014, Turkey

Seyahat ve turizmin GSYH'ye toplam katkısı 2013 yılında 192,6 milyar Türk lirası ile GSYİH'deki payı yaklaşık %12,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %4,1 artması ve yıllık %4,2 lik artış trendi ile 2024 yılında 301,3 milyar Türk Lirasına yükselerek toplam GSYİH'nin %11,9 payını gerçekleştirmesi tahmin edilmiştir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizm 2013 yılında 587.000 kişilik istihdam ile toplam istihdamın % 2,3 ünü oluşturmak suretiyle doğrudan istihdam üretmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %3,8 lik bir artışla ve toplam istihdamın % 2,3'ünü oluşturarak 610.000 kişilik istihdam düzeyine yükseleceği tahmin edilmektedir.2024 yılına kadar seyahat ve turizm yıllık % 4,1 lik artışla 910.000 kişilik istihdama karşılık geleceği öngörülmüştür (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizm, endüstri tarafından doğrudan desteklenen istihdamı da dahil toplam istihdam oranının %9,1'ini oluşturarak 2.317.500 kişilik toplam istihdama katkı sağlamıştır. Bu rakamın 2014 yılında %1,0 lik artışla 2.340.500 kişiye ulaşması ve heryıl %2,7 artışla 2024 yılında 3.047.000 kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu rakam toplam istihdamın %9,9'unu temsil etmektedir (WTTC, 2014).

Ziyaretçi ihracatları, seyahat ve turizmin ekonomiye doğrudan katkısının önemli bir bileşenidir. 2013 yılında Türkiye ziyaretçi ihracatlarında 67,5 milyar TL üretmiştir.2014 yılında bu rakamın %8,4 oranında artacağı ve ülkenin 40.457.000 milyon uluslararası turist çekeceği beklenmektedir. 2024 yılına uluslararası turist gelişlerinin, yıllık %4,3'lük bir artışla ve 111,7 milyar TL'lik turizm geliri elde etmesive turist sayısını toplamda 78.281.000 milyon kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

2013 yılındaki seyahat ve turizm yatırımı 37,3 milyar Türk Lirası olarak hesaplanmıştır. Bu rakam 2014 yılında %2,6 oranında ve gelecek on yıl boyunca yıllık %5,1 artış oranıyla 63,0 milyar Türk Lirasına ulaşması beklenmektedir. Bu rakamın toplam yatırımların %12,4'ü olarak hesaplanmıştır (WTTC, 2014).

3.1.3. Turizm ve Seyahat Kaleminin Rusya Ekonomisine Etkileri

Seyahat ve turizmin, GSYİH'ye doğrudan katkısı 2013 yılında 953,1 milyar Ruble olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam toplam GSYİH'in %1,4'üne denk gelmektedir. Bu rakamın 2014 yılında %7,0 oranında artması ve 1,019.4 milyar Ruble'ye yükselmesi

tahmin edilmektedir. Seyahat ve Turizm'in GSYİH'ye doğrudan katkısı 2024 yılına kadar yıllık %3,9 oranında artarak 1.497,3 milyar Ruble'ye ulaşması ve bu rakamın tahminen GSYİH'in %1,6'sına ulaşması beklenmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizmin, GSYİH'e toplam katkısı 2013 yılında 3.969,0 milyar Ruble yaklaşık GSYİH'in %5,8'inin payına ulaşmıştır. Bu rakamın 2014 yılında %5,7 oranında artışla 4.195,0 Rubleye gelerek GSYİH'in % 6,1'ine tekabül etmesi beklenmektedir. 2024 yılında %3,7 lik bir artışla 6.042,6 milyar Ruble'ye ulaşarak GSYİH'in % 6,4'üne denk geleceği tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

Tablo 3: Seyahat ve Turizmin Rusya Ekonomisine Katkıları

Rusya	2014	2013	2013	2014	2024		
	Dünya Sıra	RUBbn ¹	% toplam GSYİH	Büyüme Oranı ²	RUBbn ¹	%toplam GSYİH	Büyüme oranı ³
GDP'ye Direkt katkı	38	953,1	1,4	7	1497,3	1,6	3,9
GDP'ye Toplam Katkı	56	3969	5,8	5,7	6042,6	6,4	3,7
İstihdama Direkt Katkı ⁴	134	967	1,4	1,6	1054	1,6	0,7
İstihdama Toplam Katkı ⁴	146	3935	5,5	0,8	4083	6,1	0,3
Ziyaretçi İhracatı	19	637	3,4	9,7	1252,5	5	6
Yurt İçi Harcama Serbest	...	2048,7	3	6,4	3002,9	3,2	3,3
Harcama	...	2156	1,1	8,5	33798,6	1,2	3,8
İş Harcaması	...	530,4	0,3	2	875,7	0,3	4,9
Sermaye Yatırımı	142	384,6	2,6	2,4	572,8	2,5	3,8

¹2013 sabit fiyatlar ve kur oranları; ²2014 enflasyona göre düzeltilmiş reel büyüme (%); ³2014-2024 (%); ⁴000 istihdam edilenler,

Kaynak: Travel and Tourism Economic Impact, 2014

2013 yılında seyahat ve turizm ekonomiyi doğrudan 967.000 kişilik istihdam ile desteklemiştir. Bu rakam yaklaşık olarak toplam istihdamın % 1,4'üne karşılık gelmektedir. 2014 yılında istihdama katkının %1,6 oranında artacağı ve 982.500 kişinin istihdam edileceği tahmin edilmektedir. Yine bu istihdam rakamı da toplam istihdamın %1,4'üne tekabül etmektedir. 2024 yılına kadar seyahat ve turizmin yıllık

%0,7'lik bir artışla 1.054.000 kişilik istihdam oluşturması tahmin edilmiştir (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizmin istihdama toplam katkısı, endüstri tarafından dolaylı olarak desteklenen istihdamlar da dahil olmak üzere, toplam istihdamın %5,5'i ile 3.935.000 kişilik istihdam oluşturmuştur. 2014 yılında %0,8'lik artışla toplam istihdamın % 5,6'sını alarak 3.968.000 kişilik istihdamayükseleceği ve 2024 yılına kadar yıllık %0,3'lük bir artışla 4.083.000 kişilik istihdama ulaşarak toplam istihdamın % 6,1'ini oluşturacağı tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

Ziyaretçi ihracatları seyahat ve turizmin doğrudan katkısının ana bileşenidir.2013 yılında Rusya Federasyonu ziyaretçi ihracatında 637,7 milyar Ruble üretmişti. 2014 yılında bu rakamın %9,7 oranında artması ve bu ülkenin 31.461.000 uluslararası turist gelişi çekmesi beklenmektedir.2024 yılına kadar uluslararası turist gelişlerinin yıllık %6,0 oranında artışla 1.252,5 milyar Ruble harcama üreterek toplamda 63.251.000 kişiye ulaşması beklenmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizm yatırımı 2013 yılında 384,6 milyar Ruble yaklaşık toplam yatırımın %2,6'sı olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam, 2014 yılında %2,4 ve gelecek on yıllık dönemde yıllık %3,8'lik artışla 2024 yılında 572,8 milyar Rubleye yükselerek toplamın % 2,5'ine yükselmesi beklenmektedir. 2024 yılına kadar on yıllık dönem boyunca Rusya seyahat ve turizmim yıllık %0,3'lük bir artış trendini yakalayarak 4.083.000 kişilik uluslararası turist sayısına ulaşarak toplam yatırımların % 6,1'ine yükselmesi tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

Ziyaretçi ihracatları seyahat ve turizmin ekonomiye doğrudan katkısının ana bileşenidir. 2013 yılında Rusya Federasyonu ziyaretçi ihracatında 637,7 milyar Ruble üreterek toplam ihracatın %2,6'sına tekabül etmiştir.2014 yılında bu rakamın %9,7 oranında artması ve 2014-2024 yılları arasında yıllık %6,0'lik artışla 2024 yılında 1,252.5 milyar Ruble'ye toplam ihracatın %5,0'ına denk geleceği tahmin edilmektedir. 2014 yılında Rusya'ya 31.461.000 milyon uluslararası turist gelmesi beklenmektedir. 2024 yılına kadar uluslararası turist gelişlerinin yıllık %6,0 oranında artması ve turizme 1.252,5 milyar Ruble harcama ile destek verilmesi böylece de

uluslararası turist sayısının toplamda 63.251.000 kişiye ulaşması beklenmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizmin Rusya ekonomisine 2013 yılında 384,6 milyar Ruble sermaye yatırımı çekmiş olduğu belirtilmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %2,4 oranında artması ve gelecek on yıllık dönemde yıllık %3,8'lik artışla 572,8 milyar Rubleye yükselmesi beklenmektedir. Seyahat ve turizmin toplam ulusal yatırım payı 2014 yılında %2,7 olmasına karşın 2024 yılında %2,5'e düşecektir (WTTC, 2014).

3.1.4. Turizm ve Seyahat Kaleminin Gürcistan Ekonomisine Katkıları

Seyahat ve turizmin, GSYİH'ye doğrudan katkısı 2013 yılında 1.660,5 milyon Lari olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam toplam GSYİH'in %6,2'ine denk gelmektedir. Bu rakamın 2014 yılında %6,4 oranında artması ve 1.766,8 milyon Lari'ye yükselmesi tahmin edilmektedir. Seyahat ve turizmin GSYİH'ya doğrudan katkısı 2024 yılına kadar yıllık %6,1 oranında artarak 3.189,3 milyon Lari'ye ulaşması ve bu rakamın tahminen GSYİH'in %7,1'ine ulaşması beklenmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizmin, GSYİH'e toplam katkısı 2013 yılında 5.654,8 milyon Lari yaklaşık GSYİH'in %21,2'inin payına ulaşmıştır. Bu rakamın 2014 yılında %6,1 oranında artışla 5.999,0 milyon Lariye ulaşarak GSYİH'in % 21,3'üne tekabül etmesi beklenmektedir. 2024 yılında %6'lık bir artışla 10.768,6 milyon Lari'ye ulaşarak GSYİH'in % 23,9'üne denk geleceği tahmin edilmektedir.

Tablo 4: Seyahat ve Turizmin Gürcistan Ekonomisine Katkıları

Gürcistan	2014	2013	2013	2014	2024		
	Dünya Sıra	GELmn1	% toplam GSYİH	Büyüme Oranı ²	GELmn1	%toplam GSYİH	Büyüme oranı ³
GDP'ye							
Direkt katkı	47	1660.5	6,2	6,4	3189.3	7,1	6,1
GDP'ye							
Toplam Katkı	47	5654.8	21,2	6,1	10768.6	23,9	6
İstihdama							
Direkt Katkı ⁴	122	90	5,1	2	108	6	1,6
İstihdama							
Toplam Katkı ⁴	122	318	18	1,6	375	20,9	1,5
Ziyaretçi							
İhracatı	54	3280.8	32,1	6,9	6615.3	39,4	6,6
Yurt İçi							
Harcama	...	1185,5	4,4	5,2	1931,4	4,3	4,5
Serbest							
Harcama	...	2678,5	3,7	6,5	5130,2	4,2	6
İş Harcaması	...	1787,4	2,5	6,2	3416,5	2,8	6
Sermaye							
Yatırımı	114	200,4	3,4	3,8	358,6	3,6	5,6

¹2013 sabit fiyatlar ve kur oranları; ²2014 enflasyona göre düzeltilmiş reel büyüme (%); ³2014-2024 (%); ⁴000 istihdam edilenler,

Kaynak: Travel & Tourism Economic Impact 2014, Georgia

2013 yılında seyahat ve turizm doğrudan 89,500 kişilik istihdam oluşturmuş olup toplam istihdamın % 5,1'ini desteklemiştir. Bu rakamın 2014 yılında %2,0 oranında artacağı ve 91.500 kişiye istihdam sağlayacağı tahmin edilmektedir. 2024 yılına kadar seyahat ve turizm on yıllık dönem boyunca yıllık %1,6 lik bir artışla 108,000 kişilik istihdama karşılık gelecektir (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizmin istihdama toplam katkısı, yatırımlardan, arz zincirinden ve kaynaklı etkilerden gelen daha büyük etkiler de dahil olmak üzere 318.000 kişilik istihdam ile toplam istihdamın yaklaşık %18,0'ı olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %1,6 lik artışla 323.000 kişilik istihdama çıkarak toplam istihdamın % 18,2 payına ulaşması beklenmektedir. 2024 yılına kadar seyahat ve turizmi yıllık %1,5 lük bir artışla 375.000 kişilik istihdama yaklaşık toplam istihdamın % 20,9 payına yükseleceği tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizm yatırımı 2013 yılında 200,4 milyon Lari ile toplam yatırımların %3,4 sını oluşturmuştur. Bu rakamın, 2014 yılında yatırımdan %3,8 pay alması ve

gelecek on yıllık dönemde yıllık %5,6 lik artarak 2024 yılında 358,6 milyon lariye ulaşarak toplam yatırımlardan % 3,6 pay alması beklenmektedir(WTTC, 2014).

Ziyaretçi ihracatları seyahat ve turizmin ekonomiye doğrudan katkısının ana bileşenidir.2013 yılında ziyaretçi ihracatları 3.280,8 milyon Lari ile toplam ihracatın % 32,1'ini üretmiştir.2014 yılında bu rakamın %6,9 oranında artması ve bu ülkenin 3.330.000 uluslararası turist gelişi çekmesi beklenmektedir. 2024 yılına kadar uluslararası turist gelişlerinin yıllık %6,6 oranında artışla 6.615,3 milyon Larilik gelir üretmesi ve toplamda 11.893.000 kişilik bir turist potansiyeline ulaşması beklenmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizmin 2013 yılında 200,4 milyon Lari sermaye yatırımı çekmiş olduğu tahmin edilmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %3,8 oranında artması ve gelecek on yıllık dönemde yıllık %5,6 lik artışla 358,6 milyon Lariye yükselmesi beklenmektedir. Seyahat ve turizmin toplam ulusal yatırım payı 2014 yılında %3,4 oranından 2024 yılında %3,6 seviyelerine yükseleceği tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

3.1.5. Turizm ve Seyahat Kaleminin Romanya Ekonomisine Katkıları

Seyahat ve turizmin, GSYİH'ye doğrudan katkısı 2013 yılında 10,5 milyar Leyi ile toplam GSYİH'den %1,6 pay almıştır. Bu rakamın 2014 yılında %3,7 oranında yükselerek 10,9 milyar Leyiye ulaşması tahmin edilmektedir. Seyahat ve turizm'in GSYİH doğrudan katkısı 2024 yılına kadar yıllık %4,0 oranında artarak 16,2 milyar Leyiye ulaşarak toplam GSYİH'dan %1,8 pay alması beklenmektedir (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizm kaleminin, GSYİH'ye toplam katkısı yatırımdan, arz zincirinden ve kaynaklı etkilerden gelen daha katkılar da dahil olmak üzere 33,1 milyar Leyi olarak hesaplanmıştır. Toplam GSYİH'in %5,1' i kadar pay aldığı görülmektedir. Bu rakamın 2014 yılında %5,4 oranında artışla 34,9 milyar Leyi'ye kadar ulaşması ve GSYİH'den % 5,3 pay alması öngörülmüştür. 2024 yılında %3,8

lik bir artışla 50,8 milyar Leyi'ye bunun da toplam GSYİH'in %5,6'sına denk geleceği tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

Tablo 5: Seyahat ve Turizmin Romanya Ekonomisine Katkıları

Romanya	2014	2013	2013	2014	2024		
	Dünya Sıra	RONbn ¹	% toplam GSYİH	Büyüme Oranı ²	RONbn ¹	%toplam GSYİH	Büyüme oranı ³
GDP'ye							
Direkt katkı	119	10,5	1,6	3,7	16,2	1,8	4
GDP'ye							
Toplam Katkı	68	33,1	5,1	5,4	50,8	5,6	3,8
İstihdama							
Direkt Katkı ⁴	79	212	2,4	3,2	231	2,7	0,5
İstihdama							
Toplam Katkı ⁴	24	501	5,7	5,3	553	6,5	0,5
Ziyaretçi							
İhracatı	152	8	3	1,4	14,1	3,4	5,7
Yurt İçi							
Harcama	...	11	1,7	4,9	15,5	1,7	3
Serbest							
Harcama	...	13,1	1,1	3,4	17	1	2,3
İş Harcaması	...	5,9	0,5	3,5	12,6	0,8	7,4
Sermaye							
Yatırımı	83	11,8	7,3	5,3	18,9	7,6	4,3

¹2013 sabit fiyatlar ve kur oranları; ²2014 enflasyona göre düzeltilmiş reel büyüme (%); ³2014-2024 (%); ⁴000 istihdam edilenler,

Kaynak: Travel & Tourism Economic Impact 2014,Romania

2013 yılında seyahat ve turizm doğrudan 212.500 kişilik istihdamı yaklaşık olarak toplam istihdamın % 2,4'ini temsil etmektedir. Bu rakamın 2014 yılında %3,2 oranında artarak 219.500 kişilik istihdama yükseleceği tahmin edilmektedir. Gelecek on yılda yıllık %0,5 lik bir artışla 231.000 kişilik istihdam oluşturması ve yaklaşık olarak toplam istihdamdan %2,7 pay alacağı tahmin edilmiştir (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizmin istihdama toplam katkısı yatırımdan, arz zincirinden kaynaklı etkilerden gelen daha büyük etkiler de dahil olmak üzere 500,500 kişilik istihdam üreterek toplam istihdamdan %5,7 pay almıştır. Bu rakamın 2014 yılında %5,3'lik artışla 527.000 kişilik istihdama ulaşması ve toplam istihdamın % 6'sını oluşturması beklenmektedir. 2024 yılına kadar on yıllık dönem boyunca seyahat ve turizmim yıllık %0,5 lük bir artış terndi ile 553.000 kişilik istihdam oluşturarak toplamistihdamın % 6,5'ini destekleyeceği tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

2013 yılında ziyaretçi ihracatları 8,0 milyar Leyi ile toplam ihracatın %3,0'ını üretmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %1,4 oranında büyüyeceği ve 2014-2024 yılları arasında yıllık %5,7 lik artışla 2024 yılında 14,1 milyar Leyi'ye ulaşarak toplam ihracattan %3,4 pay alacağı tahmin edilmektedir. Romanya'nın 2014 yılındaki 5.672 milyon uluslararası turist sayısı potansiyelinin 2024 yılına kadar 10.552 milyon kişiye ulaşmasının beklendiği ifade edilmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizm yatırımı 2013 yılında 11,8 milyar Leyiye ulaşarak toplam yatırımların %7,3'ü olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın, 2014 yılında %5,3 artması ve gelecek on yıllık dönemde yıllık %4,3'lik artarak 2024 yılında 18,9 milyar Leyi'ye ulaşarak toplam yatırımlardan %7,6 pay alacağı beklenmektedir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizmin 2013 yılında 11,8 milyar Leyi sermaye yatırımı çekmiş olacağı ifade edilmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %5,3 oranında ve gelecek on yıllık dönemde yıllık %4,3 lik artışla 18,9 milyar Leyiye yükselmesi beklenmektedir. Seyahat ve turizmin toplam ulusal yatırım payının 2014 yılındaki %7,4 oranından 2024 yılına kadar %7,6 seviyelerine yükselmesinin beklendiği ifade edilmiştir (WTTC, 2014).

3.1.6. Turizm ve Seyahat Kaleminin Ukrayna Ekonomisine Katkıları

Seyahat ve turizmin, GSYİH'e doğrudan katkısı 2013 yılında 30,8 milyar Gravni olarak gerçekleşmiş ve yaklaşık olarak toplam GSYİH'dan %2,3 pay almıştır. Bu rakamın 2014 yılında %4,9 oranında artarak 32,3 milyar Gravni'ye yükseleceği tahmin edilmektedir. Seyahat ve turizmin GSYİH'ye doğrudan katkısının 2024 yılına kadar yıllık %4,3 oranında artarak 49,0 milyar Gravniye ulaşması ve toplam GSYİH'den %2,4 pay alacağı beklentisi ifade edilmiştir (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizmin, GSYİH'e toplam katkısı 2013 yılında yatırımdan, arz zincirinden ve kaynaklı etkilerden gelen daha büyük katkılar dahil olmak üzere 114,2 milyar Gravniye ulaşarak toplam GSYİH'den %8,6 pay almıştır. Bu rakamın 2014 yılında %4,6 oranında artışla 119,4 milyar Gravni'ye ulaşarak toplam GSYİH'den %8,8 pay alacağı ve 2024 yılında %3,9'luk bir artışla 175,1 milyar

Garvniye ulaşarak toplam GSYİH'den % 8,5 pay alacağı tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizm doğrudan 416.000 kişilik istihdamı yaklaşık olarak toplam istihdamın %2'sini desteklemiştir. Bu rakamın 2014 yılında %3 oranında artarak 429.000 kişiye yükseleceği tahmin edilmektedir (toplam istihdamın %2.1'i). Bu durum aslında, oteller, seyahat acentaları, hava yolları ve diğer yolcu taşıma hizmetleri(banliyö hizmetleri hariç) gibi endüstriler tarafından üretilen ekonomik etkinliği göstermektedir. Ayrıca, bu, örneğin, turistler tarafından doğrudan desteklenen restoran ve eğlence hizmetlerini de kapsamaktadır. 2024 yılına kadar seyahat ve turizm on yıllık dönem boyunca yıllık %0,1'lik bir artışla 424.000 kişilik istihdama karşılık gelecektir (WTTC, 2014).

Tablo 6:Seyahat ve Turizmin Ukranya Ekonomisine Katkıları

Ukranya	2014	2013	2013	2014	2024		
	Dünya Sıra	UAHbn ¹	% toplam GSYİH	Büyüme Oranı ²	UAHbn ¹	%toplam GSYİH	Büyüme oranı ³
GDP'ye							
Direkt katkı	76	30,8	2,3	4,9	49	2,4	4,3
GDP'ye							
Toplam Katkı	82	114,2	8,6	4,6	175,1	8,5	3,9
İstihdama							
Direkt Katkı ⁴	86	416	2	3	424	2,2	-0,1
İstihdama							
Toplam Katkı ⁴	95	1570	7,7	2,6	1515	7,7	-0,6
Ziyaretçi							
İhracatı	66	46,6	7,1	6,4	81,9	5,9	5,1
Yurt İçi							
Harcama	...	48,1	3,6	3,6	73,7	3,6	4
Serbest							
Harcama	...	88,6	2,1	4,9	143,8	2,1	4,5
İş Harcaması	...	6,1	0,1	5,7	11,8	0,2	6,2
Sermaye							
Yatırımı	68	5,5	2,2	6,2	6,6	1,6	1,1

¹2013 sabit fiyatlar ve kur oranları; ²2014 enflasyona göre düzeltilmiş reel büyüme (%); ³2014-2024 (%); ⁴000 istihdam edilenler,

Kaynak: Travel & Tourism Economic Impact 2014,Ukrania

2013 yılında seyahat ve turizm doğrudan 416.000 kişilik istihdamı, yaklaşık olarak toplam istihdamın % 2,0'ını desteklemiştir. Bu rakamın 2014 yılında %3,0 oranında artarak 429.000 kişiye yükseleceği tahmin edilmektedir (toplam istihdamın % 2,1'i).

Bu durum aslında, oteller, seyahat acentaları, hava yolları ve diğer yolcu taşıma hizmetleri(banlıyö hizmetleri hariç) gibi endüstriler tarafından üretilen ekonomik etkinliği göstermektedir. Ayrıca, bu, örneğin, turistler tarafından doğrudan desteklenen restoran ve eğlence hizmetlerini de kapsamaktadır. 2024 yılına kadar seyahat ve turizm on yıllık dönem boyunca yıllık %0,1'lik bir artışla 424.000 kişilik istihdama karşılık gelecektir (WTTC, 2014).

2013 yılında seyahat ve turizmin istihdama toplam katkısı yatırımdan, arz zincirinden ve kaynaklı etkilerden gelen daha büyük etkiler de dahil olmak üzere 1,570,000 kişilik istihdamla toplam istihdamdan %7,7 pay almıştır. Bu rakamın 2014 yılında %2,6'lık artışla 1.611.500 kişilik istihdama ulaşarak toplam istihdamın %7,9'una yükselmesi beklenmektedir. 2024 yılına kadar on yıllık dönem boyunca seyahat ve turizmim yıllık %0,6'lık bir artışla 1.515.000 kişilik istihdam ulaşması ve toplamın % 7,7'sini destekleyeceği tahmin edilmektedir (WTTC, 2014).

Ziyaretçi ihracatları Seyahat ve Turizmin doğrudan katkısının ana bileşenidir.2013 yılında Ukrayna ziyaretçi ihracatında 46,6 milyar Gravni üretmiştir. Bu rakam toplam ihracatın %7,1'ini temsil etmektedir. 2014 yılında bu rakamın %6,4 oranında artması ve Ukrayna'nın 23.532.000 uluslararası turist gelişi çekmesi beklenmektedir. 2024 yılına kadar uluslararası turist gelişlerinin yıllık %5,1 oranında artışla 81,9 milyar Gravni harcama üretmesi ilaveten de toplamda 31.331.000 kişiye ulaşması beklentisi mevcuttur (WTTC, 2014).

Seyahat ve turizm 2013 yılında 5,5 milyar Grivna sermaye yatırımı çekmiş olup toplam yatırımların %2,2'ini temsil etmiştir. Bu rakamın 2014 yılında %6,2 oranında artması ve gelecek on yıllık dönemde yıllık %1,1'lik artışla 6,6 milyar Gravni'ye yükselmesi beklenmektedir. Seyahat ve turizmin toplam ulusal yatırım payı 2014 yılında %2.1'den 2024 yılında %1,6'ya düşeceği beklentisi hâkimdir (WTTC, 2014).

3.1.7. Analize Konu Olan Ülkelerdeki Barış ve Huzur Ortamı

Global Barış Endeksi (GPI) Ekonomi ve Barış Enstitüsünce 23 farklı göstergiyi incelemek suretiyle 2012 yılında 158, 2013 yılında ise 162 ülkeyi içinde buldukları barış ortamına göre sıralamaktadır.

Tablo 7:Global Barış Endeksi (GPI)

	Skor (2013)	DünyaSıra (2013)
İzlanda	1,189	1
Danimarka	1,193	2
Y. Zelanda	1,236	3
Romanya	1,677	35
Gürcistan	2,225	111
Türkiye	2,402	128
Ukrayna	2,546	141
Rusya	3,039	152

Kaynak: Global Peace Index, 2014 Institute For Economics & Peace

3.2. Turizme Dayalı Ekonomik Büyüme Hipotezinin Testi: Karadeniz’e Kıyısı Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

3.2.1. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmamızda karadenize kıyısı olan ülkelerdeki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel nedensellik yöntemini kullanarak analiz edilmiştir.

Ekonometrik model, Karadenize kıyısı olan Gürcistan, Türkiye, Ukrayna, Romanya, Rusya olmak üzere 5 ülkenin 1995-2013 yılları arasındaki turizm gelirleri (TRECEIPT), Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GDP), Brüt Sabit Sermaye Oluşumu (CAP) ve İşgücü(LAB) değişkenlerinin verilerini içermektedir. Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP), turizm gelirleri (TRECEIPT), Brüt Sabit Sermaye Oluşumu ve İşgücü dataları World Bank Database’ den elde edilmiştir. Çalışmanın modeli ise aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$GDP_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{TRECEIPT}_{it} + \beta_3 \text{CAP}_{it} + \beta_4 \text{LAB}_{it} + u_{it},$$

$$Y = F(\text{TRECEIPT}, \text{CAP}, \text{LAB})$$

Dışsal büyüme teorileri çerçevesinde kurulan çoklu regresyon modelini test edebilmek için, öncelikle kullanılan modelin analize hazır olması için verilerin logaritmaları alınarak durağanlık testlerine daha uygun hale getirilmiştir. Ayrıca reel fiyatlarla mevcut olmayan turizm geliri (TRECEIPT) verileri GDP deflatör ayrıştırılması yöntemi kullanılarak 2005 sabit fiyatlar düzeyinde uygun hale getirilmiştir. Nedensellik analizi ve katsayı tahminine başlamadan önce ilk olarak, değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri test edilmiştir. Değişkenlerin aynı düzeyde bütünleşik olmalarının sağlanmasını izleyen aşamada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla heterojen panel eşbütünleşme testi yapılmıştır. Son aşamada ise değişkenler arasındaki ilişkileri test etmek amacıyla nedenselliğin yönüne bakılmıştır.

3.2.2. Yöntem

Yatay-kesit gözlemlerin belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesiyle modellenen panel veri yöntemi son yıllarda oldukça yaygın hale gelmiştir. Çünkü panel veri setinde hem yatay kesit hem de zaman olmak üzere iki boyut mevcuttur. Bir başka ifadeyle panel veri modellerinde, i tane birim ve her birime karşı gelen t adet gözlem bulunmaktadır.

Çalışmada kullanılacak panel veri analizinin uzaysal (i) ve zamansal (t) olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Çalışmada $i=1, \dots, N$ ile yatay kesit birimler ülkeleri temsil edecektir. Zamansal boyutunu ise bir değişken setinin periyodik gözlemleri oluşturmaktadır. Panel veri yöntemi bireysel heterojenliği kontrol ettiği için zaman serisi ve yatay kesit analizlerinin bireysel heterojenlikteki dezavantajını ortadan kaldırarak sonuçların yanlı olma riskini absorbe etmektedir (Saatçi ve Aslan, 2007).

3.2.2.1. Panel Birim Kök Testleri

Günümüzde yaygın olarak kullanılan panel birim kök testleri, veri setinde yer alan değişkenlerin bütünleşme derecesini ölçmek amacıyla kullanılmaktadır (Dökmen,2012). Çalışmada daha doğru sonuçlar elde edebilmek açısından güvenilirliği kanıtlanmış olan Im, Pesaran ve Shin (2003, IPS) ve Levin, Linve Chu (2002, LLC) testleri uygulanmıştır. İlaveten Fisher ADF ve Fisher Philips ve Perron panel birim kök test istatistiklerine de bakılmıştır. Ancak ekonometrik çalışmalarda bazı problemler ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada oraya çıkabilecek tüm problemler düzeltilecek ve uygulanan testlerin eksiklikleri düzeltilmeye çalışılacaktır. Böylece ekonometrik tahminler ve kuramsal çerçeve arasındaki ilişkinin daha güçlü sonuçlanması beklenmektedir.

Değişkenlerimize uygulayacağımız Im, Pesaran and Shin (2003, IPS hereafter) birim kök testi geleneksel Augmented Dickey Fuller formulu baz alınarak förmülize edilmiştir:

$$\Delta y_{it} = \mu_i + \delta_i t + \rho y_{it-1} + \sum_{k=1}^p p_{ik} \Delta y_{it-k} + v_{it} \quad (1)$$

(1) numaralı denklemin tahmini ile y_{it} değişkeni için durağanlığın varlığı test edilmektedir. Denkleminde Δ fark işlemcisini; t , bir zaman trendini; v_{it} hatasını; p_{ik} model için seçilen gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Yatay-kesit uygulamalarında hipotezleri sınamak için standart normal t dağılımı yerine, her bir grup için hesaplanan t değerlerinin aritmetik ortalamasının alınması elde edilen \bar{t} istatistiği kullanılmaktadır. Im *et al.* (2003) tarafından önerilen t -bar istatistik değerinin hesaplanması;

$$z_{tbar} = \frac{\sqrt{N} \{ \bar{t}_{NT} - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N E[t_{iT}(p_i, 0) | \beta_i = 0] \}}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \text{Var}[t_{iT}(p_i, 0) | \beta_i = 0]}} \Rightarrow N(0, 1) \quad (2)$$

LLC'nin (2002) kullandığı formülizasyon ile yatay-kesit olarak havuzlanmış değişkenlere birim kök testleri uygulanmaktadır. LLC'nin (2002) linear denklemi kısaca aşağıdaki (3) nolu denklemde gösterilmektedir;

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \sum_{i=1}^{L_i} \vartheta_{ik} \Delta y_{i,t-i} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Ayrıca değişkenlerimiz ADF - Fisher Chi-square test ve PP - Fisher Chi-square birim kök testlerine de tabi tutulacaktır.

3.2.2.2. Panel Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme, durağan olmayan zaman serileri arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Zaman serileri durağan olmadıkları halde, bunların doğrusal bir kombinasyonu durağan ise zaman serilerinin eşbütünleşik olduğu sonucuna varılır.

Eşbütünleşme kavramını literatürde ilk kez Granger (1980) kullanmıştır. Bütünleşik değişkenler arasındaki sapma olup olmadığının tespit edilmesi için kullanılan eşbütünleşme testi değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti açısından önemlidir. Eğer değişkenler eşbütünleşik ise, kısa dönemdeki kırılmaları uzun dönemde düzeltebilmek amacıyla değişkenler zaman içinde birlikte hareket etmektedir. Bu durum, değişkenler arasında en az bir yönde işleyen bir nedensellik bağı olduğu anlamına gelmektedir.

Bizim çalışmamızda, Pedroni (1999) tarafından geliştirilen kalıntılara dayalı panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değerlendirmeler yapılacaktır. Pedroni eşbütünleşme testinin uzun dönemli formülize edilişi (4) nolu modelin tahminine dayanmaktadır;

$$y_{it} = \sigma_i + \delta_i t + \rho_y X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

(4) numaralı denklemde $i=1, \dots, N$ Panel birim sayısını; $t=1, \dots, T$ ise zamanı göstermektedir. σ ile δ parametreleri ise yatay kesitlere ait bireysel ve trend etkilerini

ifade etmektedir. Modeldeki y_{it} ile X_{it} değişkenlerinin birinci dereceden bütünleşik yani, $I(1)$ oldukları varsayılmaktadır.

y_{it} ile X_{it} değişkenleri arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı, (4) numaralı denklemdeki ϵ_{it} kalıntısının durağanlığına bakılarak test edilmektedir.

Pedroni eşbütünleşme testindeki sıfır hipotezinde p_i katsayısının bire eşit olup olmadığına bakılmaktadır. Pedroni (1999), eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezini test etmek için yedi tane kalıntı temelli (residual-based) test istatistiği önermiştir. Bu testlerden dördü boyut içine (within-dimension) dayalı panel eşbütünleşme istatistiği olarak kabul edilen istatistiklerdir. Bunlar; varyans oranı istatistiği (panel-V), Phillips ve Perron tipi p istatistiği (panel rho), parametrik olmayan Phillips ve Perron tipi t istatistiği (panel PP) ve Dickey Fuller tipi t istatistiği (panel ADF) olarak adlandırılmaktadırlar (Dökmen,2012).

Boyutlar arasına (between-dimension) dayalı ve grup ortalama eşbütünleşme istatistikleri olarak kabul edilen diğer üç istatistik ise; Pedroni, (1999) da Phillips ve Perron tipi p istatistiği (group rho), Phillips ve Perron tipi t istatistiği (group pp) ve genişletilmiş Dickey Fuller tipi t istatistiği (group adf) olarak adlandırılmaktadırlar. Söz konusu istatistikler kritik değerler ile karşılaştırılarak sıfır hipotezi reddedilmekte ya da kabul edilmektedir. Eğer Pedroni test istatistikleri kritik değerlerden büyük ise sıfır hipotezi reddedilmektedir. Sıfır hipotezini reddedilmesi durumunda analize dahil edilen değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşmenin varlığına karar verilmektedir (Dökmen,2012).

3.2.2.3. Dumitrescu ve Hurlin(2012) Panel Nedensellik Testi

Panel veri modellemelerindeki heterojenlik ve cross section sorunlarının ortadan kaldırılarak tahminlerin yürütülmesi ekonometrik uygulamalar açısından çok önemlidir. Dumitrescu ve Hurlin'e (2012) göre bir ekonomik olgu bir ülke için geçerli ise yüksek bir ihtimal ile bu ilişkinin diğer ülkeler içinde geçerli olması gerekmektedir. Bu yüzden cross-section gözlemlerde panel nedensellik yöntemi ile tahmin yapmak etkili olacaktır.

Burada y ve x i iki sabit değişken olarak gösterildiği zaman N ülkeleri T ise zamanı göstermektedir. Her bir ülke için $i=1, \dots, N$ zaman için ise $t=1, \dots, T$ mantığından yola çıkarak (5) numaralı Granger olmayan Dumitrescu ve Hurlin(2012) linear modelin formulize edilmiş hali aşağıdaki gibidir:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \vartheta_{i,ik}^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

$K \in \mathbb{N}^*$ $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \dots, \beta_i^{(K)})$; burada y ve x i iki sabit değişken olarak gösterildiği zaman sırası ile reel Gayri safi yurtiçi hasılayı ve reel turizm gelirlerini temsil etmektedir. N ülkeleri T ise zamanı göstermektedir. Her bir ülke için $i=1, \dots, N$ zaman için ise $t=1, \dots, T$ mantığından yola çıkarak (5) numaralı doğrusal model Dumitrescu ve Hurlin(2012) tarafından formulize edilmiştir.

3.2.3. Ampirik Bulgular

Panel veri analizinde birim kökün varlığını araştırmak için Im, Pesaran ve Shin (IPS) ve Levin, Lin ve Chu (LLC), ADF-Fisher ve PP-Fisher test sonuçları Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8: Panel Birim Kök Testi Sonuçları (I_0)

Değişkenler	LLC		IPS	
	Sabit	Trendli	Sabit	Trendli
GSYH	-8,8493**(0,000)	-2,6229**(0,0044)	-8,2328**(0,0000)	-1,7929**(0,0365)
Treceipt	-4,0417**(0,0000)	-5,8983**(0,0000)	-3,5174**(0,0000)	-2,7526**(0,0030)
Cap	-8,6073**(0,000)	-3,9617**(0,000)	-6,5596**(0,000)	-3,5590**(0,0002)
Lab	-5,8264**(0,0000)	-0,4589 (0,3231)	1,95583**(0,0252)	0,92029(0,8213)
Değişkenler	ADF-Fisher		PP-Fisher	
	Sabit	Trendli	Sabit	Trendli
GSYH	74,0212**(0,0000)	16,6191**(0,0832)	137,575**(0,0000)	41,1516**(0,0000)
Treceipt	35,8388**(0,0001)	25,6782**(0,0042)	29,5668**(0,0010)	16,3386**(0,0903)
Cap	56,0955**(0,0000)	31,1046**(0,0006)	57,4561**(0,0000)	46,5538**(0,0000)
Lab	34,9264**(0,0001)	6,81264(0,7430)	12,3892(0,2599)	9,11709(0,5210)

Not: Test sonuçları, sabitli ve trendli modellere aittir. Gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri ile otomatik olarak belirlenmiştir. Parantez içerisindeki değerler testlerin olasılık değerini göstermektedir.

Serilerin durağanlık sınaması hem sabit hem de trendin bulunduğu “trendlive sabitli” model çerçevesinde incelenmiştir. İncelenen her dört teste de serilerin düzey değerlerinde durağan oldukları gözlemlenmiştir. Serilerin düzeyde durağanlığının sağlanması, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin incelenmesine imkan sağlamıştır. Bu nedenle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını incelemek amacıyla Pedroni (1999) tarafından geliştirilen kalıntılara dayalı panel eşbütünleşme testine başvurulmuştur. Sonuçlar, Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Pedroni Panel Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Within-Dimension	t-istatistiği	Olasılık	Ağırlıklandırılmış	
			t-istatistiği	Olasılık
Panel v-Statistic	1,786404***	0,0370	1,579422***	0,0571
Panel rho-Statistic	1,528954	0,9369	1,199120	0,8848
Panel PP-Statistic	1,518229	0,9355	0,328329	0,6287
Panel ADF-Statistic	1,272866	0,8985	0,020565	0,5082
Between-imension	t-istatistiği	Olasılık		
Group rho-Statistic	2,303008	0,9894		
Group PP-Statistic	-0,261700	0,3968		
Group ADF-Statistic	-0,206560	0,4182		

Not: Test sonuçları, sabitli ve trendli modellere aittir. Gecikme uzunlukları AkaikeBilgi Kriteri ile otomatik olarak belirlenmiştir. Parantez içerisindeki değerler testlerin olasılık değerini göstermektedir. Gözlem sayısı:95, Yatay Kesit sayısı:5

Panel eşbütünleşme sonuçlarına göre, eşbütünleşme yoktur sıfır hipotez panel PP, panel ADF, grup PP ve grup ADF istatistiklerine göre kabul edilmektedir. Tablo 9’daki Pedroni Panel Eş Bütünleşme Test Sonuçlarına göre $GDP_{it} = \beta_1 + \beta_2 TRECEIPT_{it} + \beta_3 CAP_{it} + \beta_4 LAB_{it} + u_{it}$ modelindeki değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 10: Panel Regresyon OLS Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
TRECEIPT	0,084788	0,042401	1,999682	0,0485
CAP	0,903477	0,038386	23,53690	0,0000
LAB	0,095734	0,050884	1,911472	0,0591
C	0,184642	0,191740	0,962978	0,3381
R ²	0,974659			

Tablo 10, $GDP_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{TRECEIPT}_{it} + \beta_3 \text{CAP}_{it} + \beta_4 \text{LAB}_{it} + u_{it}$ regresyon modeli'nin Panel OLS tahmin sonuçlarını vermektedir. Sonuçlar Analizimizdeki Turizm Gelirleri (TRECEIPT) degerinin t-Statistic katsayısına baktığımızda 1,999682 degeri 2'den küçük olduğundan katsayımız anlamsız gibi değerlendirilse de anlamlılık degerini daha iyi ölçmek için Prob. degerinin 0.10'dan daha küçük olmasına bakmaktayız. Burada olasılık degeri 0,0485, 0,10 degerinden küçük olduğundan turizm gelirleri(TRECEIPT) katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değerlendirilmektedir. Aynı şekilde işgücü (LAB) ve sabit sermaye oluşumu (CAP) katsayıları da istatistiksel olarak anlamlıdır. R^2 belirlik katsayısının da 0,974659 gibi bir deger alması bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücününün yüksekliğini göstermektedir. Böylece, değişkenlerin esnekliklerini yorumlanabilir.

Tablo 10 LOG-LOG Panel OLS tahmin sonuçlarına göre turizm gelirleri %1'lik artış hareketi yaşadığı zaman, Reel GDP %0,084788 oranında artış göstermektedir. Analiz sonuçları turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini doğrular niteliktedir. Ancak bu etkinin verimliliği tartışmaya açık niteliktedir. Analize konu edilen ülkelerin jeopolitik ve tarihi önemleri göz önünde bulundurulduğunda daha verimli olması için gerekli uygulamaların yapılması önemlidir.

Dumitrescu ve Hurlin(2012) Panel Nedensellik testinin gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir. Değişkenler arasında nedensellik yoktur sıfır hipotezini sınavan modelin tahmin sonuçları, Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotezler	Zbar-Stat		
	W-stat		Olasılık
<i>TRECEIPT</i> homojen olarak <i>GDP</i> 'nin nedeni değildir.	5,37506	2,2632	0,0236
<i>GDP</i> homojen olarak <i>TRECEIPT</i> 'nin nedeni değildir.	16,7591	10,9234	0.0000
<i>CAP</i> homojen olarak <i>GDP</i> 'nin nedeni değildir.	4,31564	1,45728	0,145
<i>GDP</i> homojen olarak <i>CAP</i> 'ın nedeni değildir.	3,73794	1,0178	0,3088
<i>LAB</i> homojen olarak <i>GDP</i> 'nin nedeni değildir.	2,46017	0,04578	0,9635
<i>GDP</i> homojen olarak <i>LAB</i> 'nin nedeni değildir.	6,25564	2,93308	0,0034
<i>CAP</i> homojen olarak <i>TRECEIPT</i> 'nin nedeni değildir.	7,13851	3,60471	0,0003
<i>TRECEIPT</i> homojen olarak <i>CAP</i> 'in nedeni değildir.	4,5792	1,65777	0,0974
<i>LAB</i> homojen olarak <i>TRECEIPT</i> 'nin nedeni değildir.	2,59725	0,15006	0,8807
<i>TRECEIPT</i> homojen olarak <i>LAB</i> 'in nedeni değildir.	4,61974	1,68861	0,0913

Tablo 11, Dumitrescu ve Hurlin(2012) Panel Nedensellik testinin sonuçlarına göre turizm gelirleri ile Reel Gayri Safi Yurici Hasıla arasında çift yölu bir iliskinin olduğu gözlemlenmiştir.

Turizm ve ekonomik büyüme arasındaki iliskinin nedensellik yönü iktisadi olarak çok önemlidir. Çalışmamızda bulduğumuz çift yönlü nedensellik sonuçları turizmden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden turizme doğru bir iliskiyi göstermektedir. Şu şekilde ifade edersek, ülke ekonomisine yapılan yatırımlar ve harcamalar turizm gelişimine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda turizme yapılan yatırım ve harcamalarda ekonomik büyümeye katkı sağlayarak çift yönlü nedenselliğin sebebi olarak ifade edilebilir. Yani gelirlerin turizm amaçlı yatırımlarda kullanılması ile ekonomik büyüme artmaktadır aynı şekilde ekonomik büyüme arttıkça turizme daha fazla yatırım yapılabilmekte ve böylece analize tabi ülkeler daha fazla turist çekme potansiyeline sahip olmaktadır.

Ancak Panel OLS tahminlerindeki esneklik katsayılarının iktisadi verimlilik açısından daha düşük düzeyde bir katkı sağladığı göz önünde bulundurulduğunda turizm ve ekonomik büyüme arasındaki verimlilik iliskisinin yeterli düzeyde olmadığı ifade edilebilir.

Lucas (1988) tarafından geliştirilen içsel büyüme modellerinden sonra Lanza ve Pigliaru (1995) üretim sektörü ve turizm sektörü diye iki sektörden oluşan bir ekonomi modeli sunmuştur. Büyüme oranının maksimizasyonunun turizmde uzmanlaşma koşulu ile ilişkili olduğu tanımlamışlardır. Lanza and Pigliaru (1995)'in sonuçlarının ancak ve ancak imal edilmiş ve turizm malları arasında ticaret terimleri çeşitliliğinin turizm sektöründeki teknolojik gelişme dezavatajını telafi edenler gibi olduğu durumda turizm uzmanlaşmasının ekonomik büyümeyi artırabileceğini önermektedirler. Bu durum, değişim esnekliğinin biri için daha aşağı olursa yani her iki malın birbirinin yerine kullanılmaması durumunda, geçerlidir (Bouzahzah ve Menyari, 2013: 3-4).

İçsel büyüme teorisi turizm gibi ileri teknoloji hizmeti olmayan sektörden yüksek uzun vadeli büyüme için potansiyel olarak daha umut verici olarak ileri teknoloji sistemlerinin erdemlerini vurgulamaya eğilimindedir (Brau et al., 2003; Croes, 2011). Yine deturizm, uzmanlaşma yoluyla, getirileri artırma ile yakından ilişkili olabilir. İkincisinin piyasalar, işletmeler ve sanayiler tarafından kazılan avantajlar üzerinde pekiştirici etkisi vardır. (Arthur, 1996). O zaman soru turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri geçici mi yoksa uzun vadede sürdürülebilir bir etki mi olduğudur.

Modeste (1994) bir ülkenin ekonomik büyümesinde turizmin neden önemli bir faktör olduğuyla ilgili bazı sebeplerde bahsetmiştir (Jorge, Robertico ve Peter, 2013: 1-19):

- (1) Turizm sadece tüketici ürünleri için değil aynı zamanda sermaye ve ara malları ithal etmek için gerekli olan döviz kazancı üretir.
- (2) Turizm Bir ülkenin faktör donanımı ile aynı çizgide olan kaynak kullanımını kolaylaştırır.
- (3) Turizm, turizm bölgesindeki insanlar için istihdam fırsatları yaratır.
- (4) Turizm bir ülkenin altyapı gelişimini teşvik eder ve bundan sadece turistler değil aynı zamanda turizm bölgesi halkı da faydalanır.
- (5) Turizm, bir ekonomiye yeni teknolojik ve yönetsel becerilerin aktarılması için bir kanal olarak düşünülebilir.
- (6) Turizm, ekonominin diğer sektörleri (tarım, imalat ve hizmet endüstrileri) ile pozitif bağlar oluşturma potansiyeli olarak düşünülmüştür.

Balaguer & Cantavella-Jordá (2002) turizmin faydalarını turizmin uzun vadeli ekonomik büyüme için stratejik bir motor olma potansiyeli aracı olarak görev almasına yüklemiştir. Yinede, kontrolsüz turizm büyümesinin manzara kalitesi ve çevresel koşullar üzerinde yıkıcı bir etkisi olabileceğini ifade etmiştir. Açıkçası, turizmde sürdürülebilirlik ekonomi ve ekoloji arasındaki dengeyi gerektirmektedir. Turizmin ekonomik büyüme üzerindeki bu uzun vadeli etkisi literatürde Turizme Dayalı Büyüme Modeli (TLGH) olarak bilinmektedir. Chen & Chiou-Wei'ye (2009) göre eğer bu model geçerli ise turizm endüstrisine daha fazla kaynak ayırması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu yüzden de hükümetlerin bu modelin bir ülkeye uygulanıp uygulanmayacağını bilmeleri gerektiğini, çünkü turizm sektörüne ne derece daha fazla tahsis etmenin gelir seviyesi üzerinde meydana getireceği etkileri hükümetlerin hesaplayabileceğini belirtmiştir (Jorge, Robertico ve Peter, 201: 1-19).

SONUÇ

Turizmin dünya ekonomisindeki yerini ve dünya nüfusunun kayda değer bir kısmının seyahat ettiğini göz önünde bulundurduğumuz da turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinin yönünün ve gücünün önemi ortaya çıkmaktadır. Dünya üzerindeki konjoktürel dalgalanmalar, ekonomik buhran ve zaten kıt olan kaynaklar ülkeleri daha fazla gelir edebilmek için çeşitli ekonomik manevralara zorlamaktadır.

Turizm gelirlerinin cari açığındaki rolü, ihracat kalemi olarak değerlendirilmesi ve ekonomiye birçok doğrudan ve dolaylı katkılarını değerlendirmeye aldığımızda ekonomi üzerindeki önemli rolünün göz ardı edilemeyecek kadar büyük olduğunu görebiliriz.

Karadenize kıyısı olan Gürcistan, Ukrayna, Romanya, Türkiye ve Rusya ülkelerinin datalarımızı baz alarak yaptığımız ampirik çalışmamızda ki bulgular turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin ve çift yönlü nedenselliğin varlığını göstermiştir. Çift yönlü nedenselliğin varlığını turizme yapılan yatırımların ülkelere daha fazla turist gelmesine neden olacağı ve turizm gelirlerini artıracacağı böylece ekonomik büyüme sağlanacağı şeklinde ilavetende ekonomik büyümenin daha fazla yatırıma sebep olacağı ve turizm sektörünü geliştireceği bu döngünün devam edeceği şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmamızda çift yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmesine rağmen, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki esneklik sonuçlarının yetersiz ve düşük bir trendde var olması turizm sektöründeki verimliliğinin yeterli düzeyde olmadığı anlamında yorumlanabilir. Şöyle ki, dünyadaki turizm sektörünün büyüklüğü ve dünyanın merkezinde bulunan bu ülkelerin coğrafi güzellikleri ve jeopolitik özellikleri göz önünde bulundurduğunda turizm gelirlerinden yeterli düzeyde pay alamadıkları anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Assadzadeh A, Nasab M H N (2012) Investigating the Relationship between Tourism Industry and GDP in the Islamic Republic of Iran. *International Review of Business Research Papers* 8: 85 – 95.
- Berber M (2011) *İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorileri ve Kalkınma Ekonomisi* (Derya Kitapevi, Trabzon).
- Bouzahzah M, Menyari E Y (2013) The relationship between international tourism and economic growth: the case of Morocco and Tunisia. *Munich Personal Repec Archive, MPRA Paper* 00:02 UTC.
- Dökmen G (2012) Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri Arasındaki İlişki: Panel Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 27(2): 115-143.
- Dumitrescu E I, Christophe H (2012) Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling* 29(4) 1450-1460.
- Du D, Ng P (2011) Is Tourism a Long-run Economic Growth Factor. *Working Paper Series Northern Arizona University* 12-02.
- Dritsakis N (2004) Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis. *Tourism Economics* 10(3):305-316.
- Fu C C, Wei S Z C (2009) Tourism expansion, tourism uncertainty and economic growth: New evidence from Taiwan and Korea. *Tourism Management* 30: 812–818

- Gujarati D N, Porter D C (Ekim, 2012) *Temel Ekonometri*, Çev. Ümit Şenesen & Gülay Günlük Şenesen, (Literatür Yayınları, İstanbul).
- Gunduz L, Hatemi-J A (2005) Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey? *Applied Economic Letters* 12(8): 499-504.
- Helpman E and P Krugman (1985) *Innovation and growth in the global economy* (MIT Press, Cambridge).
- Im K. S, Peseran M H, Shin Y (2003) Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics* 115 (1): 53–74.
- Institute For Economics & Peace (2014). *Global Peace Index (GPI)*. Measuring the state of global peace. <http://economicsandpeace.org> (10 Mayıs 2015).
- Kasimati E (2011) Economic Impact of Tourism on Greece's Economy: Cointegration and Causality Analysis. *International Research Journal of Finance and Economics* 79: 79-85.
- Katircioglu S (2009) Revisiting the Tourism-led-growth Hypothesis for Turkey Using the Bounds Test and Johansen Approach for Cointegration. *Tourism Management* 30: 17-20.
- Kara O, Çömlekçi İ, Kaya V (2012) Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği(1992 – 2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8(1): 75-100
- Kâr M, Taban S (2003) Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi* 58(3): 145-169.
- Kızılgöl Ö, Erbaykal E (2008) Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Anlaizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2): 351-360.

- Khalil S, Kakar M K, Waliullah (2007) Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy. *The Pakistan Development Review* 46 (4 Part II): 985–995.
- Lee C C, Chang C P (2007) Tourism development and economic growth: A closer look at panels. *Tourism Management* 29: 180–192.
- Levin A, Lin C F and Chu C S J (2002) Unit root tests in panel data: asymptotic and Finite-sample properties. *Journal of Econometrics* 108: 1–24
- Oh Chi-Ok (2003) The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy. *Tourism Management* 26: 39–44.
- Özdemir A R, Öksüzler O (2002) TürkiyedeTurizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi* 9(16): 107-126.
- Paya M (2001) *Makro İktisat* (Filiz Kitabevi, İstanbul).
- Polat E, Günay S (2012) Türkiye’de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 16(2): 204-211.
- Ridderstaat J, Croes R, Nijkamp P (2013) Modelling Tourism Development and Longrun Economic Growth in Aruba. Tinbergen Institute Discussion Paper 145(VIII).
- Saatçi M, Aslan A (2007) Türkiye İmalat Sanayinde İthalatın Sanayiye Disipline Etme Hipotezinin Testi: Panel Veri Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29: 1-15.

- Schubert S F, Brida J G, Rizzo W A (2010) The impacts of international tourism demand on economic growth of small economies dependent on tourism. *Tourism Management* 32: 377-385.
- Samimi A J, Sadeghi S & Sadeghi S (2011) Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach. *Middle-East Journal of Scientific Research* 10 (1): 28-32.
- Tugcu C T (2013) Tourism and economic growth nexus revisited: A panel causality analysis for the case of the Mediterranean Region. *Tourism Management* 42: 207-212
- Uçak A, Ertuğrul H M (2013) Ekonomik Büyüme İstihdam İlişkisi, Türkiye İçin Dinamik Uygulama. *International Journal of Human Sciences* 10 (1): 661-675
- Ünsal E M (2003) *Makro İktisat* (Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara)
- Vanegas M, Croes R R (2003) Growth, Development and Tourism in a Small Economy: Evidence from Aruba. *The International Journal of Tourism Research*, 5 (5): 315-330.
- Vellas F (2011) The Indirect Impact Of Tourism: An Economic Analysis. Third Meeting of T20 Tourism Ministers, Paris, France
- World Travel and Tourism Council (2014). *Travel & Tourism Economic Impact (2014 World)*. <http://www.wttc.org> (21 Nisan 2015).
- World Travel and Tourism Council (2014). *Travel & Tourism Economic Impact (2014 Georgia)*. <http://www.wttc.org> (21 Nisan 2015).

World Travel and Tourism Council (2014). *Travel & Tourism Economic Impact (2014 Russian Federation)*. <http://www.wttc.org> (21 Nisan 2015).

World Travel and Tourism Council (2014). *Travel & Tourism Economic Impact (2014 Turkey)*. <http://www.wttc.org> (21 Nisan 2015).

World Travel and Tourism Council (2014). *Travel & Tourism Economic Impact (2014 Romania)*. <http://www.wttc.org> (21 Nisan 2015).

World Travel and Tourism Council (2014). *Travel & Tourism Economic Impact (2014 Ukraine)*. <http://www.wttc.org> (21 Nisan 2015).

Wang L, Zhang H, LI W (2012) Analysis of Causality between Tourism and Economic Growth Based on Computational Econometrics. *Journal Of Computers* 7(9): 2152-2159.

World Tourism Organisation (2013). *Unwto Annual Report*. <http://www2.unwto.org/> (27 Mart 2015)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Mehmet UÇAR
Uyruğu: T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi: Nevşehir/05.03.1986
Tel: 0505-4980984
E-posta: ucar50@gmail.com
Yazışma Adresi: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Rektörlüğü Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı
Merkez/Nevşehir

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
İlkokul	Nevşehir Rauf Nail Akman İ.Ö.O.	Haziran 1997
Ortaokul	Nevşehir 19 Mayıs İ.Ö.O.	Haziran 2000
Lise	Nevşehir 2000 Evler Lisesi	Haziran 2003
Üniversite (Lisans)	Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü (2. Sınıf Terk)	2004-2006
Üniversite (Önlisans)	Erciyes Üniversitesi Nevşehir M.Y.O. Turzim ve Otel İşletmeciliği	2006-2008
Üniversite (Lisans)	Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi-İşletme	2008-2010
Üniversite (Yüksek Lisans)	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi- S.B.E./İktisat A.B.D. İktisat Bölümü	2011-...
Üniversite (Önlisans)	Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Adalet Bölümü	2014-...